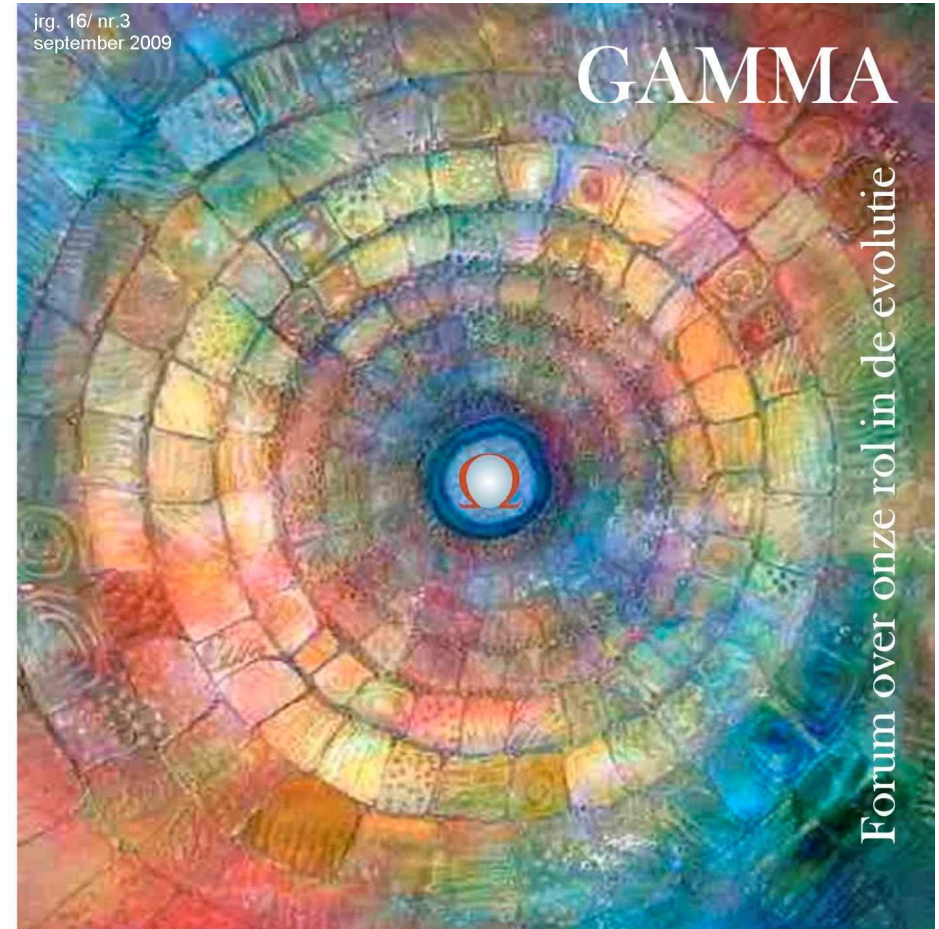


Inhoud

Van de redactie		p. 03
Henk Hogeboom v.B.	Stelt u zich eens voor...	p. 04-05
Henk Hogeboom v.B. redactie	Denkend aan vluchtelingen... Amy Chua: Wereldrijk voor een dag - Over de opkomst en ondergang van hypermachten	p. 06-10 p.11-16
Harry Ansems	Evolutiewetenschap als funda- ment van mensenrechten	p.17-28
redactie	Dominique Moïsi: De geopoliti- iek van emotie - Hoe culturen van angst, vernedering en hoop de wereld veranderen	p.29-30
redactie	A.D. Fokker: Wikken en We- gen - Religieus humanistisch commentaar op aspecten van wereld- en levensbeschouwing	p.31
redactie	Marieke van der Werf: Cradle to Cradle in bedrijf	p.32
redactie	Rob Wijnberg: Nietzsche en Kant lezen de krant	p.33-34
redactie	Paul Revis: De evolutie van brein en bewustzijn - Het pionierswerk van Jung en Teilhard de Chardin	p.35-36
redactie	Jacob Klapwijk: Heeft de evolutie een doel?	p.37-40
redactie	Aris Otzen: De evolutie - Een stroom van liefde	p.41-42
Gerrit Teule	Enkele opmerkingen over energie, materie en geest	p.43-52
redactie	Bruce M. Hood: Supersense - Waarom wij in het bovennatuur- lijke geloven	p.53-56
Titus Rivas	Ingezonden brief	p.57-58
Gerrit Teule	Antwoord aan Titus Rivas	p.58-62
redactie	Pro-GAMMAatjes	p. 52 + p. 63

ISSN: 1570-0089



Stichting Teilhard de Chardin

ten dienste van

'Het genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie'

GAMMA

Forum over onze rol in de evolutie

verschijnt vier keer per jaar, t.w. op 1 mrt, 1 juni, 1 sept. en 1 dec.
Het blad staat open voor iedereen die wil meedenken en schrijven over de toekomst van onze wereld. Teilhard de Chardin (1881-1955) gaf daartoe met zijn evolutietheorie een ruime aanzet.

Het Genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie (GCWR)

Het GCWR omvat 'n groep mensen, die ook een geldelijke bijdrage willen geven aan het streven van de Stichting TdC. Zij staan sympathiek tegenover Teilhard's werk, maar brengen in het verlengde ervan ook andere ideeën in.

Een jaarabonnement op GAMMA

kost € 13,50 en loopt zonder opzegging vóór 1 januari door.

Losse nrs.: € 2,50 (excl. portokosten)

Betalingen: op rek.nr. 41 38 64 952

t.n.v. Stichting Teilhard de Chardin, Heiloo

vanuit Europa: idem, o. v. v. het BIC: ABNANL 2A en IBAN:

NL15ABNA0413864952

Insturen kopij: tot 3000 wrd., uiterlijk 1 maand vóór de verschijningsdatum.
De redactie behoudt zich het recht voor artikelen in te korten of te weigeren.

Adres bestuur Stichting en eindredactie:

Stichting Teilhard de Chardin

t.a.v. Henk Hogeboom v.B.

Op de Wieken 5, 1852 BS Heiloo

tel.: 072-5332690;

e-mail: teilhard@planet.nl

internet: www.teilharddechardin.nl

Commissie van aanbeveling:

zr. drs. Paula Copray - franciscanes, theologe, lerares Engels

prof. dr. S.W. Couwenberg - em. hoogleraar staats- en bestuursrecht,
hoofredacteur-directeur CIVIS MUNDI

dr. Ervin Laszlo - wetenschapper, filosoof, schrijver van boeken over de kosmos en het bewustzijn, oprichter Club van Budapest

ISSN: 1570-0089

kaftontwerp: Aad Even, Renkum

wat naast de werkelijkheid van de wereld staat, maar het is dezelfde wereld die een levende hostie wordt, die liturgie wordt. En dan het grote visioen dat ook Teilhard de Chardin had: aan het einde zullen we een ware kosmische liturgie hebben, waarin de kosmos tot levende hostie geworden is." De Milanese theologiehoogleraar Vito Mancuso noemde deze uitspraak vandaag in de Italiaanse krant *Corriere della Sera* 'verrassend', omdat het kerkelijk leergezag sommige denkbeelden van Teilhard de Chardin ooit heeft veroordeeld. [...] Hij kwam verscheidene malen in conflict met het kerkelijk leergezag. Vooral zijn beschrijving van het kwaad als 'evolutionair afvalproduct', wekte verontwaardiging. Het Heilig Officie, de voorganger van de Congregatie voor de Geloofsleer, waarschuwde de gelovigen in 1962 als volgt. "Zonder een oordeel te vellen over zaken welke de wetenschappen betreffen, is het voldoende duidelijk, dat op het gebied van filosofie en theologie deze werken wemelen van zulke dubbelzinnigheden, ja zelfs ernstige dwalingen, dat zij in botsing komen met de katholieke leer." Dit oordeel is nooit officieel herroepen.

- **Op zaterdag 5 september 2009 om 17.00 uur** vindt in de **Woudkapel te Bilthoven** onder het thema 'Zien en gezien worden' de eerste viering plaats van **RenaissanceMovement**. Deze viering volgt uit de inwijding en bevestiging van ds. Joan Elkerbout als Interfaith Minister te New York. Zij hoopt een nieuwe vorm van vieren en verdieping te creëren waarin velen zich kunnen (her)vinden, waarin elke religie en traditie zijn eigenheid en waarde blijft behouden en ons een rijkdom aan wijsheid kan geven. Als u erbij wilt zijn, gelieve u dat even te melden i.v.m. de capaciteit van de kerk. U vindt daartoe een contactformulier op >www.renaissensemovement.nl<.
- **Op woensdag 25 november** vindt vanaf 11 uur een vergadering plaats van de **Stichting Teilhard de Chardin**, Op de Wieken 5, **Heiloo**. Indien u belangstelling heeft voor een bestuursfunctie al dan niet na een inwerkperiode waarin u bepaalde taken op zich neemt, dan horen wij dat graag en ontvangt u tijdig van ons een uitnodiging met agenda.

Van de redactie

Teilhard de Chardin zag in de evolutie een steeds grotere toeneming van complexiteit met daaraan verbonden in de soorten een steeds grotere mate van bewustzijn van hun omgeving en van hun taak. Bij de mens resulteerde deze in een niet eerder gekende vrijheid en verantwoordelijkheid. Het natuurkundige aspect van evolutie, zoals dat door Teule zo helder wordt belicht, schuift even naar achteren (p. 43-52); de ethiek en het recht komen in beeld. Harry Ansems acht de kennis, die wij op grond van de evolutiewetenschap opbouwen, uitermate geschikt om een breder en beter fundament te verschaffen voor de verdere ontwikkeling van mensenrechten (p. 17-28). En dat dit hard nodig is, maken de artikelen over de behandeling van vluchtelingen in ons land schrijnend duidelijk (p. 04-10). Het exclusieve denken, dat hieruit spreekt, is ook historisch fnuikend geweest voor het overleven van beschavingen, stelt Amy Chua in haar boek over 'de opkomst en ondergang van hypermachten' (p. 11-16). Wanneer wij de ander blijven miskennen in zijn unieke waarde voor het geheel, wanneer wij deze vernederen, de hoop ontnemen, dan voeren wij een politiek die zich tegen onszelf zal keren. De Franse hoogleraar internationale betrekkingen Dominique Moïsi schrijft in zijn boek 'De geopolitiek van emotie': "Alleen als we de Ander gaan zien als mens die betrokken is zoals wij in hetzelfde proces van evolutie, is er hoop" (p. 29-30). In 'Wikken en wegen' doet Aad Fokker een beroep op onze inzet daartoe (p. 31). En ook Bruce Hood pleit er in 'Supersense' (p. 53-56) voor dat we leren lid te worden van een gemeenschap met collectieve heilige waarden."

"Ethiek is de overlevingsstrategie, het 'contrat social', van de mensheid die tot steeds complexere samenlevingsvormen evolueert, aldus ook Paul Revis in zijn boek over 'Het pionierswerk van Jung en Teilhard de Chardin' (p. 35-36). In de geest hiermee verwant ziet Aris Otzen de evolutie als een 'stroom van liefde' (p. 41-42). De hoogleraar reformatorische wijsbegeerte Jacob Klapwijk komt in zijn boek 'Heeft evolutie een doel?' met zijn opvatting van 'emergente evolutie' onzes inziens dicht bij Teilhard uit (p. 37-40), maar neemt dan helaas toch afstand.

En zo groeit ons bewustzijn! Op het gebied van het milieu door de discussie rond het concept *cradle-to-cradle* (p. 32), op het gebied van de dagelijkse politiek en maatschappelijke vraagstukken via het lezen van de krant op de wijze van Nietzsche en Kant (p. 33-34). Titus Rivas en Gerrit Teule sluiten de rij met een diepgaande beschouwing over het epifenomenalisme (p.57-62). Zo heeft u weer heel wat te denken!

Stelt u zich eens voor....

Henk Hogeboom v.B.

U bent een vrouw van 49. U heeft geen ouders, geen familie. Uw land bestaat niet meer, u hebt dus geen paspoort. U spreekt niet de taal van het land waar u opgroeide en waar u vandaan kwam. De taal van ons land, waar u nu bijna zeven jaar bent, spreekt u gebrekkig. U hebt geen werk, dus geen inkomen, geen vast onderdak. U bent niet verzekerd tegen ziekte en ongevallen. De Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) denkt dat u wel naar uw geboorteland terug kunt. Immers, Azerbeidzjan is niet meer in oorlog, de gesprekken die u nu met psycholoog en psychiater voert voor uw trauma's en de medicijnen die u nu gebruikt, zegt men daar ook te kunnen leveren. Op 9 september mag u met een tolk, die u zelf moet betalen, komen uitleggen waarom u vindt, dat er medisch-humanitaire redenen zijn u niet terug te sturen naar Bakoe, de hoofdstad van Azerbeidzjan.

Hoe moeilijk het is om dit uit te leggen, hangt rechtstreeks samen met de ingewikkelde geschiedenis van Azerbeidzjan enerzijds en uw bizarre situatie anderzijds. Als men hoort, dat uw vader een moslim was, afkomstig uit Tsjetsjenië, en uw moeder een christen uit Nagorno Karabach en beiden analfabeet, begrijpt men niet zonder meer, dat alleen al het ouderlijk huis een zeer speciaal stempel op zo'n kind drukte. Moeder en dochter leden onder de autoritaire vader, een Russische oorlogsveteraan, die de concentratiekampen van Hitler ternauwernood had overleefd. U moest hem op zijn wenken bedienen, kreeg slaag en straf, en mocht niets, zeker niet buitenshuis met vriendjes omgaan. U zat op een Russische school, maar *als* er thuis al werd gesproken was dat in een mengeling van een Tsjetsjeens Russisch en een Nagorno-Karabachse variant van het Armeens.

Toen u in 1960 geboren werd, was Azerbeidzjan een Sovjet-republiek. U bezocht Russische scholen en leerde dus niet de taal van Azerbeidzjan, het Azeri. Vrijwel alleen op het platteland werd deze taal nog in scholen onderwezen. U moest ook lid worden van de jeugdbewegingen, de Oktjabrjonok, de Pioniers en de Komsomol. Daaraan heeft u goede herinneringen, ze brachten een welkome afwisseling voor het leven thuis. Vanaf de perestrojka werd alles

anders. De moslims verdreven de Armeense christenen (250.000) uit het naar onafhankelijkheid strevende islamitische Azerbeidzjan. U zag met eigen ogen hoe in 1990 Russische tanks in Bakoe het geweld probeerden te keren. De bloedige beelden daarvan keren 's nachts in uw dromen terug. Omdat uw moeder een halve Armeense was, werden ook zij en u het slachtoffer van dit geweld. U werd voor haar ogen door een aantal mannen verkracht, terwijl de Azerbeidzjaanse politie toekeek. Uw moeder moest u mede als gevolg van het geweld tot aan haar dood in 2002 verplegen. De gebeurtenissen in 1990 waren de opmaat voor de onafhankelijkheid van Azerbeidzjan. De strijd van Armenië en Nagorno Karabach tegen Azerbeidzjan vond daarna plaats en was het begin van een ware volksverhuizing. Een miljoen Azerbeidzjanen werd uit de dorpen in het Noorden verdreven en velen namen de huizen in van de Armeniërs die uit het Zuiden wegluchtten. Ook thans leven nog zo'n 650.000 Azerbeidzjanen in noodonderkomens, vaak tenten. De regering heeft te weinig middelen om hun huizen te herbouwen en ze naar hun geboortegrond te laten terugkeren. Velen hebben oorlogstrauma's en wachten op behandeling. Let wel, het zijn Azeri, géén Russen, moslims en geen christenen, zoals u. De Russen verlieten Azerbeidzjan nadat het een onafhankelijke islamitische staat was geworden. Uw vader nam de wijk naar Tsjetsjenië, waar hij in 1997 moet zijn gestorven. Uw bedlegerige moeder stierf in 2002. U hebt haar al die tijd zonder hulp verzorgd, haar toen zelf afgelegd en begraven. Met wat sieraden kocht u de hulp van mensen om het land te ontvluchten. Vrouwenhandelaren maakten misbruik van u en dropten u in Nederland. Begin 2003 meldde u zich er als vluchteling.

Inmiddels bent u in de protestantse kerk gedoopt, doet daar vrijwilligerswerk, zoals ook voor een kringloopwinkel, voor Humanitas, bij ouderen. Iedereen ziet u graag komen. U bent 'n waardevol mens. Aan u is behoefte in onze verzorgingsstaat. Hoe voelt u zich nu?

Wij hopen, dat u een gunstige beslissing van de IND mag tegemoet zien. Wij vrezen het ergste voor u, als dit niet het geval is. In dat geval zijn wij zeker niet trots op ons land. *Wordt vervolgd*

Denkend aan vluchtelingen...¹

Henk Hogeboom v. B.

Denkend aan vluchtelingen...kreeg ik een visioen. Ik zag hoe per dag tweehonderd mensen van vele verschillende culturen ons land binnenstroonden en daar door vriendelijke mensen met blijde gezichten werden onthaald. Ze kregen te eten en te drinken en een eerste slaappleaats voor de nacht. Er waren vrouwen, die brieven ronddeelden. Ieder ontving een uitvoerig schrijven in zijn eigen taal.

Na een paar uur zag men steeds meer mensen de brieven lezen. Een drukke conversatie in de slaapzalen was het gevolg. Men werd uitgenodigd samen een stad te bouwen. Een stad voor 60.000 mensen. Een leefruimte voor allen. Zelf bouwen? Aan een nieuwe toekomst? In dit land? Was dat mogelijk?

Ja. Iedereen zou een taak krijgen. Daarvoor moest je invullen, wat je kon. Koken, naaien, strijken, wassen, poetsen, verplegen, metselen, timmeren, spitten, chaufferen, leiding geven, les geven enz. enz. Er werd gevraagd naar het beroep dat je had in je land, naar je leeftijd, naar je gezondheid, enz. Er stond in de brief, dat het werk niet werd betaald. Het was vrijwilligerswerk, zoals in dit land al zoveel mensen deden. Wettelijk had je daarbij recht op €1,50 per uur, met een maximum van € 150,- per maand en € 1.500,- perjaar. Wie meer uren werkte kreeg bonuspunten. Hoe meer bonuspunten een gezin kon overleggen, hoe hoger het kwam op de lijst voor woningzoekenden. Dit was zo geregeld, om ervoor te zorgen, dat de huizen die men onder leiding van Nederlandse vakmensen zelf ging bouwen, ook zo snel mogelijk klaar kwamen. Immers, je had meer privacy in een huis dan in de noodvoorzieningen.

De volgende dag zou men al naar Friesland afreizen. Daar waren grote solide doch sobere partytenten als voorlopig onderkomen rond

¹ Dit is een enigszins ingekorte en gewijzigde versie van het artikel, dat in dec. 2000 in *GAMMA* verscheen (jrg. 7 nr. 6, p. 52- 55). In *dagblad Trouw* verscheen op 2-4-2016 het artikel van **Guido Koppes**: 'Bouw steden, geen kampen'. Hierin pleit **Kilian Kleinschmidt** ervoor van vluchtelingenkampen steden te maken. Daarvan profiteren zowel zij als de regio's die hen opgevangen.

de te bouwen stad opgezet. Ook schoollokalen en crèches voor de kinderen, ontmoetingslokalen voor bejaarden en mensen die absoluut niet konden werken. Er waren gaarkeukens en eetzaal voor gezamenlijke maaltijden ingericht. Onder leiding van Nederlands personeel zouden vrouwen en mannen daar kunnen gaan helpen met het serveren en afruimen, later ook met het koken. Men zou al werkende samen met andere mensen de taal leren en sociale contacten opbouwen. Na het werk stond het leren van de Nederlandse taal en de gewoonten van het land trouwens centraal. Afhankelijk van de inzet en vorderingen werden ook daarvoor bonuspunten gegeven, die mede het tijdstip bepaalden waarop een woning kon worden betrokken.

Er stond ook in de brief dat een dergelijk stedenbouwproject nooit eerder in de wereld was opgezet. De Nederlandse regering was er door de volgende overwegingen toe gekomen:

1. Altijd waren vluchtelingen als een last beschouwd en werden zij van het ene land naar het andere gestuurd. Pas mettertijd was men gaan inzien, dat ze ook kunnen uitnodigen tot een experiment om te komen tot een vreedzame multiculturele wereldbevolking.
2. Dit inzicht was uit ervaring en nood geboren. Alle pogingen om vluchtelingen goed volgens de categorieën 'politieke' en 'economische' vluchtelingen te selecteren waren gebrekkig gebleken. Mensen konden zeer moeilijk worden teruggestuurd naar het eigen land en verdwenen vaak in ons land in de illegaliteit, wat meer problemen gaf dan het oploste. Een groeiend deel van de bevolking verweet de politici gebrek aan humanitair gevoel en creativiteit. Vele ministers bezweken bijna onder de last van dit verwijt.
3. Ook het justitieel apparaat kon de groeiende werkdruk nauwelijks meer aan. Het kampte met gebrek aan personeel en de kosten rezen de pan uit.
4. Vanuit de bevolking kwamen steeds meer ideeën om mankracht en geld op een positievere manier te besteden. Men wees erop, dat het merendeel van de vluchtelingen niet zomaar het vaderland of de geboortestreek verlaat. De meesten zouden weer

graag teruggaan als het er veilig was. Het zou veel reëler zijn (en ook goedkoper!) om de motieven van de vluchtenden niet meer meteen al in uitvoerige gesprekken met ambtenaren te onderzoeken. Dat kon beter geleidelijk aan en in een ongedwongen sfeer. Door hen zelf meteen aan het werk te zetten ving men bovendien vele vlieden in één klap: a) mensen die voor Nederland hadden gekozen omdat dit hun was voorgespiegeld als een luilekkerland, waar je niets hoefde te doen voor de kost, zouden niet uit het land hoeven te worden gezet (tel uit je winst!), maar mogelijk vanzelf vertrekken; b) vluchtelingen die ziek werden van jarenlang wachten en van verveling zouden een levensdoel gaan zien en zich fitter gaan voelen. Daardoor zouden zij minder aanspraak maken op onze gezondheidszorg (opnieuw een financieel voordeel); c) de krappe woningmarkt zou door de vluchtelingen zelf worden verruimd; d) er werd minder een beroep gedaan op onze liefdadigheid, maar meer op het scheppen van kansen (zoals we dit ook steeds meer gaan doen op het gebied van ontwikkelingswerk; het past dus in een moderne visie!).

5. Opzettelijk koos men als locatie voor de te bouwen stad het Noorden van het land (Friesland, maar als het experiment lukt komen ook Groningen en Drenthe in aanmerking). Hier was immers het meeste behoefte aan een stimulans voor de economie. Bouwondernemingen en architectenbureaus uit de regio zouden met voorrang bij dit project worden betrokken. Als pluspunt werd het gezien, dat er toch landbouwgrond aan de productie zou moeten worden onttrokken om er een milieuvriendelijk landschapspark te creëren. Zo'n stad kon meteen in zo'n plan worden geïntegreerd.
6. Als neveneffect van het Nederlandse initiatief werd het niet onmogelijk geacht, dat het buitenland, m.n. Duitsland en Frankrijk, dit voorbeeld zou gaan volgen. Immers, bevolkingsdeskundigen hadden er al op gewezen, dat een toestroom van nieuw genenmateriaal zou leiden tot een hogere kwaliteit (intelligentie en emotionaliteitsquotiënt) in ons volk. Dit zou later ook economisch voordeel opleveren. Er waren al grote ondernemingen, die op advies van hun geleerde raadslieden de regering juist om die reden in het plan voor de bouw van zo'n stad steunden. Het

gevolg kon zijn, dat Dublinners zich niet meer zouden melden aan de Nederlandse poorten. Met andere woorden, dat de stroom vluchtelingen over Europa meer gelijk zou worden verdeeld, en wel op een natuurlijke manier, zonder regeldwang.

7. Een samenleving van vele culturele minderheden die vaak afkomstig zijn uit gebieden met een laag democratisch gehalte is voor de vele ideële groeperingen in ons democratisch gezinde volk een uitdaging om haar met de mond beleden idealen in de praktijk waar te maken. De regering zou dan ook een beroep kunnen doen op allen om mee te helpen begeleiden in dienstverlenende taken zoals onderwijs, gezondheidszorg en geestelijke verzorging. Mensen, die ons prestatiegerichte bedrijfsleven de rug hebben toegekeerd, kunnen hier een nieuwe start maken. Rond de partytenten zou een ruimte voor caravans kunnen worden vrijgehouden, zodat bijvoorbeeld ook gepensioneerden niet langer alleen maar zijn aangewezen op vakantie in het zonnige zuiden, maar zich als alternatief geheel kunnen wijden aan het dienstbaar zijn aan de medemens.
8. Dat vluchtelingen hier gebundeld samenwonen maakt de organisatie van dienstverlening gemakkelijker dan bij spreiding over het gehele land. Men zal dus ook het onderwijs in de Nederlandse taal en gewoonten (de inburgering) efficiënter (en dus goedkoper!) ter hand kunnen nemen. Integratie (door bv. verhuizing) kan na een periode van drie jaar volgen, als mensen een C-status als bewijs van toelating voor bepaalde tijd op humanitaire gronden verkrijgen. Aan de verkrijging van deze C-status zou een rapportage vooraf dienen te gaan door verschillende geledingen die met de vluchteling als persoon in contact zijn getreden. Gedacht wordt hierbij eerder aan de maatschappelijke werkers, de scholen, de gezondheidskundige diensten dan aan de ambtenaren van justitie en politie. Deze laatste zouden meer tijd krijgen om criminele vluchtelingen als het kaf van het koren te scheiden.
9. De keuze van terugkeer naar het eigen land zou op grond van objectieve berichtgeving aan de vluchtelingen zelf dienen te worden overgelaten. De jaren geleden verwachte groei van de Nederlandse bevolking tot ver boven het huidige aantal van 16 miljoen is achterwege gebleven. Onze bevolking vergrijsst. Om

die praktische reden alleen al gaat het niet aan het bouwen van een stad als hierboven geschetst te verwerpen met kreten als: ons land is al overvol. Van mensen die jarenlang hier wonen en wier kinderen alleen nog Nederlands spreken kan het moreel niet worden geëist, dat zij naar het land van oorsprong teruggaan. Psychologisch is het echter zeer wel aan te nemen, dat zij dit in andere omstandigheden zeker zullen doen. Zij zullen dan de geest verbreiden, die zij van ons hebben leren kennen.

10. Overwogen kan worden om door economen een onderzoek te laten instellen of in zo'n nieuwe stadsopzet niet ook een experiment kan worden ingebouwd met een supplementaire economie, zoals wordt gepropageerd door de beweging Aktie Strohalm te Utrecht. Met behulp van LETsystemen en micro-credieten (welke o.a. ook worden verstrekt door het *European Business Forum* van de Bahá'í en door het - door de Wereldraad van Kerken in 1972 opgerichte *EDCS-Ecumenical Development Cooperative Society*) zouden vluchtelingen kleine bedrijfjes kunnen starten en later met de opgedane kennis in eigen land een nieuwe impuls kunnen geven aan de economie daar.
11. Onze vrouwen en mannen van het leger zouden op hun moderne, mondiale taak van *peace-keeping force* kunnen worden voorbereid door af en toe (natuurlijk zonder afschrikwekkend camouflagepak) in het kader van een oefening wijkagenten bij te staan in hun taak in deze multiculturele samenleving. De SVAG (Stichting voor Actieve Geweldloosheid en Peace Brigade International) zou uitstekend in staat zijn om hen daarbij te begeleiden. En anders wel het Platform voor Vredesberaad met de talloze aangesloten vredesbewegingen.
12. Het effect dat de christelijke kerken op het denk- en gevoelsleven van vluchtelingen hebben door hun deuren open te stellen voor hen die dreigen te worden uitgezet zou door de positieve omslag in de benadering van regeringswege aanmerkelijk worden versterkt en op de lange termijn van onschatbare waarde kunnen blijken te zijn voor de vrede in ons eigen land en op ons eigen continent.



Amy Chua: Wereldrijk voor een dag - Over de opkomst en ondergang van hypermachten, Uitg. Nieuw Amsterdam 2009², ISBN 978 90 468 0588 6, 461 blzz., € 24,95

Niet alleen wordt in dit boek op boeiende wijze de geschiedenis verteld van een aantal wereldrijken, indringend duidelijk wordt ook de evolutionaire lijn waarlangs lering kan worden getrokken uit de strategie die leidt tot stabiliteit en uitzicht voor de mensheid op een toekomst van vrede en gerechtigheid. Daarmee levert de Amerikaanse hoogleraar van Chinese afkomst Amy Chua een onschatbare bijdrage aan de bewustwording van politici en leidinggevenden.

Centraal in haar boek, dat de vrucht is van vijftien jaar studie en discussie met de talrijke onderzoeksassistenten die zij in haar dankwoord (p. 395) vermeldt, staat de these, dat een hypermacht slechts kan overleven door een strategie van *inclusief denken*. Haar conclusies sluiten zo in diepste zin aan bij het evolutiedenken van Teilhard de Chardin. Het proces van opkomst en ondergang van wereldrijken valt te vergelijken met de overlevingsstrijd van de soorten. Waar Teilhard het succes daarvan verklaart uit de mate waarin de organismen met elkaar weten samen te werken, komt ook Amy Chua tot de conclusie, dat samenwerking met anderen noodzakelijk het ideale eigenbelang dient.

Achtereenvolgens maakt zij dit plausibel aan de hand van beschrijvingen van het Perzische en Romeinse imperium, de Chinese Tang-dynastie, het Mongoolse, Nederlandse en Britse Rijk, de Verenigde Staten van Amerika. Deze hypermachten onderscheiden zich van grootmachten en supermachten doordat zij alle rivalen van hun tijd in economische en militaire macht overtroffen en de hegemonie over een immens gebied bezaten.

De ironie wil, dat juist de tolerantie die de Perzische koningen uit de stam van de Achaemeniden Cyrus en Darius in staat stelde hun enorme rijk op te bouwen, het zaad vormde voor de latere ineenstorting ervan (p. 53). De les die Amy Chua uit hun geschiedenis trekt, is,

dat tolerantie alleen niet voldoende is, maar dat er ook moet worden gestreefd naar een *bindmiddel*, een gevoel van verbondenheid onder alle rijksgenoten. Bij het Romeinse Rijk slaagde men daarin. Ik citeer:

Rome gedijde zolang het in staat was volkeren van verschillende etniciteit, religie en achtergrond aan te trekken, in zich op te nemen, te belonen en te vermengen. Op het hoogtepunt van het Romeinse Rijk konden Afrikanen, Spanjaarden, Britten en Galliërs allemaal tot de hoogste echelons van de macht opklimmen — sterker nog, zelfs keizer worden — zolang ze maar assimileerden. [...] Juist op het moment dat het rijk ernaar streefde de 'zuiverheid' van het Romeinse bloed, de cultuur en de godsdienst te bewaren — en daarmee de fout maakte die Claudius en later ook Gibbon het klassieke Athene en Sparta aanwreven — raakte Rome in een neerwaartse spiraal richting verval en vergetelheid. (p. 91)

Ook het China van de Tangdynastie werd gekenmerkt door tolerantie tegenover afgezanten uit Arabië, kooplieden uit India, Perzië en Syrië, monniken en studenten uit Korea en Japan, stamhoofden uit Nepal, Tibet en Siberië, artiesten uit Boechara, Samarkand en Tasjkent (p. 109). Maar in tegenstelling tot Rome kon China zijn diepgewortelde, eeuwenoude minachting en angst voor de barbaren niet overwinnen. China heeft nooit zoals Rome een concept van politiek staatsburgerschap ontwikkeld dat voor zowel Chinezen als niet-Chinezen zou gelden en voor beide aantrekkelijk zou zijn. Integendeel, de overkoepelende politieke en sociale identiteit die China verenigde bleef wezenlijk etnisch van aard – waarbij de barbaren zich aan de andere kant van de grens bevonden. Toen er scheuren in het rijk ontstonden en niet-Chinese groepen als de Oeigoeren en de Tibetanen een steeds agressievere bedreiging werden, zwol de inheemse Chinese intolerantie aan (p.119) en viel het rijk uiteen. Het was geen verrassing dat veel burgerbevolkingen, zoals bijvoorbeeld die van Boechara en Samarkand – zich aan de Mongolen overgaven en de stadspoorten openden (p. 140).

In het Mongoolse Rijk werden religieuze geestelijken en hun personeel onder bescherming van Djengis Khan geplaatst en werden

burgers die een vak uitoefenden actief gerekruteerd, of het nu glasblazers, pottenbakkers, timmerlieden, meubelmakers, koks, kappers, edelsmeden, leerbewerkers, papiermakers, stoffenververs, artsen, kooplieden of kameeldrijvers betrof. Misschien wel het belangrijkste voor zijn snel uitdijende rijk was dat Djengis Khan de etnisch diverse geletterde intelligentsia van Chorasmië opnam: rabbi's, imams, geleerden, leraren, rechters en iedereen die in verschillende talen kon lezen en schrijven. (p. 140)

Maar... in plaats van *als bindmiddel* een Mongoolse identiteit aan hun uitgestrekte rijk op te leggen, namen de Mongoolse heersers in toenemende mate de cultuur van hun 'beschaafdere' onderdanen aan. In China nam Kublai Khan zich een Chinese titel aan, vestigde een Chinese dynastie en omringde zich met Chinese kunst, muziek en toneelkunst. In Centraal-Azië werden de Mongoolse khans moslim en riepen het Perzisch tot hun officiële taal uit. Er was geen *bindmiddel* dat deze steeds verder uiteenlopende koninkrijken bij elkaar hield. Binnen korte tijd brak het eens wereldoverheersende Mongoolse rijk in vier grote stukken, die elk op het gebied van godsdienst steeds intoleranter en steeds fanatieker werden. Het duurde niet lang of het Groot-Mongoolse Rijk was uit elkaar gevallen. (p. 162)

Een steeds terugkerende conclusie van Amy Chua is: Tolerantie tegenover rassen en godsdiensten kon leiden tot de vorming van een hyperrijk, zelfs vanuit een klein gebied als de Nederlanden, intolerantie echter of een gebrek aan *bindmiddel* leidde stevast vroeg of laat tot de ineenstorting ervan.

Grotendeels als gevolg van wrede godsdienstvervolging in heel Europa waren de jaren 1492 tot 1715 getuige van de grootste migratie van geschoolde mensen in de geschiedenis. Zoals de VS dat twee eeuwen later zouden doen, zetten de Nederlanders tolerantie in om de getalenteerde uitgestotenen van Europa aan te trekken. Dit bleek een succesvolle strategie die enkele van de economisch meest dynamische groeperingen ter wereld – samen met onschatbare handelsnetwerken, de nieuwste industriële technologie en enorme kapitaalbedragen – naar het kleine Holland haalde. Hierdoor ont-

stond een economische *hausse* die de Nederlandse Republiek in rijkdom ver boven zijn continentale rivalen verhief. Vervolgens gebruikten de Nederlanders deze rijkdom om te globaliseren. (p. 203)

Gedurende het grootste deel van de 16e en de 17e eeuw was wat nu Groot-Brittannië is, een slangenkuil van giftige religieuze en etnische conflicten. Protestanten moordden katholieken uit, katholieken hakten protestanten het hoofd af, anglicanen vervolgden dissenters en Engelsen slachtten Ieren, Schotten en bewoners van Wales af, die allemaal met gelijke munt terugbetaalden. [...] Dit alles zou spectaculair veranderen, te beginnen met het bewind van Willem III van Oranje en Mary. In 1689 nam het Engelse parlement de *Bill of Rights* en de *Act of Toleration* aan, twee revolutionaire documenten. [...] De opkomst van Groot-Brittannië is zelfs een sprekend voorbeeld van de stelling van dit boek. Vanwege de uitgesproken ommezwaaï richting tolerantie van na 1689 konden drie groepen in het bijzonder – Joden, hugenoten en, heel belangrijk, Schotten – de Britse samenleving met een ongekennde vrijheid betreden. Gezamenlijk speelden deze drie groepen een onmisbare rol in de financiële en industriële revoluties die Groot-Brittannië naar wereldheerschappij stuwden (p. 233).

Maar ... De zuiver instrumentele tolerantie van de grote rijken in de Oudheid, waarin geschoolde groepen of getalenteerde individuen in dienst van het rijk als brave werkpaarden of muilezels werden ingezet, voldeed niet aan de idealen van vrijheid, gelijkheid en autonomie die sinds de Verlichting opgeld deden.. De geschiedenis van Groot-Brittannië roept dus een intrigerende vraag op: is het voor een wereldmacht mogelijk waarachtig tolerant te zijn in de hedendaagse, 'verlichte' betekenis? Het antwoord op deze vraag is vooral belangrijk voor de wereldwijde hypermacht van nu – de Verenigde Staten van Amerika – de enige hypermacht die zelf een voormalige kolonie is. (p. 234)

In eigen land omarmden en praktiseerden de Engelsen het Verlichtingsideaal van tolerantie in opmerkelijke mate (p. 248). Hadden de Britten de Ieren met dezelfde strategische tolerantie behandeld als waarmee ze de Schotten hadden bejegend, dan zou Ierland, met zijn

bloeiende economie, nu misschien nog altijd deel van het Verenigd Koninkrijk uitmaken. Maar Groot-Brittannië heeft zich voor Ierse katholieken niet op dezelfde manier opengesteld — en kon dat waarschijnlijk ook niet. En... het is interessant dat zich in de niet-blanke imperiale koloniën van Groot-Brittannië een vergelijkbaar proces heeft voorgedaan. Toen het protestantisme voor de negentiende-eeuwse Britse identiteit minder essentieel werd en het rijk zich over de hele wereld uitbreidde, gingen de Britten zich steeds meer definiëren als 'blank' en 'beschaafd' in tegenstelling tot de koloniale bevolkingen die ze hadden overwonnen. Deze raciale en etnische arrogantie heeft gezorgd voor dezelfde grenzen aan de Britse tolerantie in de Aziatische en Afrikaanse dominions als het antikatholieke vooroordeel in Ierland. Nergens was dit zichtbaarder dan in India, de 'parel van het rijk.' (p. 254) Groot-Brittannië bleef de absolute heerser van India en verleende de Indiase onderdanen van de koningin geen enkele politieke vertegenwoordiging. Niet alleen in India, maar in al zijn niet-blanke gebieden kon het niet voldoen aan de idealen van de verlichte tolerantie die het beleed.(p.255)

Nogmaals, Amy Chua stelt in al haar voorbeelden vast: tolerantie tegenover rassen en godsdiensten kon leiden tot de vorming van een hyperrijk, intolerantie echter of een gebrek aan *bindmiddel* leidde steevast tot de ineenstorting ervan. Het besef zou moeten postvatten, dat het proces van onze evolutie tot mens, onze *antropogenese*, datgene is wat iedere mens op aarde met de ander verbindt.

Vanaf hun ontstaan waren de Verenigde Staten gebaseerd op het Verlichtingsprincipe van religieuze tolerantie, dat het erfde van Holland en Groot-Brittannië. Tegen het eind van de 18e eeuw was geen rivaliserende staat op aarde in religieus opzicht toleranter dan de Verenigde Staten. (p. 285) De landen van Europa waren geen 'immigratienaties' zoals Amerika dat was. In het grootste deel van de 19e (en zelfs nog van de 20ste) eeuw werd de mogelijkheid van arme maar ondernemende Europeanen om huis en haard te verlaten en hun fortuin te zoeken in een ander Europees land beperkt door tal van belemmeringen, waaronder historische religieuze vijandschap, cultureel chauvinisme, maatschappelijke starheid, taalkundige verschillen. In vergelijking daarmee stond Amerika – met zijn religieu-

ze pluralisme, sociale soepelheid en veeltalige gemeenschappen – opmerkelijk open voor talent en ondernemersgeest uit elke Europese achtergrond. In Amerika was, relatief gesproken, alles mogelijk.(p. 290). [...] In het Europa van de jaren dertig had de intolerantie van de nazi's het verlies van onschatbaar wetenschappelijk talent tot gevolg (p. 299). Het *bindmiddel* van de massaal in het Duitse volk gevoelde vernedering door de bij de Vrede van Versailles (1919) opgelegde maatregelen bezorgde Hitler en zijn partij een niet aflatende toewijding aan een bloedige raszuivering. Het bleek uiteindelijk echter een groteske kanker binnen het regime te zijn en droeg bij tot zijn uiteindelijke vernietiging. (p. 314-315)

Met haar uitvoerige beschrijving van de combinaties van strategische tolerantie, instrumentele tolerantie, intolerantie en de al dan niet op het belang van iedere mens geënte *bindmiddelen*, komt Amy Chua tenslotte tot een vergelijking tussen de drie meest genoemde kandidaten om de wereldheerschappij van de VS over te nemen: China, de Europese Unie en India. Hoewel de tolerantie modellen van deze landen zeer verschillen van dat van de VS — en bij China op het eerste gezicht nauwelijks als tolerantie te herkennen is — bieden ze volgens haar in verrassend grote mate een verklaring voor het enorme succes van deze opkomende machten.(p. 333)

Zij schrijft: In de loop der eeuwen heeft zich een langzame maar aanhoudende transformatie voorgedaan in wat het betekent – en wat het vergt – om een hypermacht te zijn. Teruggebracht tot zijn simpelste omschrijving komt deze transformatie neer op een verschuiving van verovering naar handel, van invasie naar immigratie, van autocratie naar democratie. Tegelijkertijd is er, los van deze transformatie, één fundamenteel obstakel waar alle hypermachten onontkoombaar mee geconfronteerd worden: het probleem dat ik *bindmiddel* heb genoemd (p.371).

Dat dit bindmiddel zal worden gevonden in de bereidheid om de ander te bevorderen in zijn unieke zijn ten behoeve van de wereldgemeenschap, zeker, maar dat daarbij moet worden gedacht aan een wereldregering betwijfelt Amy Chua (p.383). Haar boek geeft veel te denken.

Evolutiewetenschap als fundament van mensenrechten

Harry Ansems

Wat heeft een onderwerp als mensenrechten met de menselijke evolutie te maken? Op de eerste plaats is de complexiteit van het mensenrechtenprobleem met alle facetten, die daarbij een rol spelen, niet goed te doorgronden zonder kennis van verschillende vakgebieden, waaronder naast maatschappij- en menswetenschappen ook de evolutiewetenschap. Op de tweede plaats echter, zoals hierna door mij beargumenteerd zal worden, is de door de evolutiewetenschap opgebouwde kennis uitermate geschikt om een breder en daarmee ook een beter fundament te verschaffen voor de verdere ontwikkeling van mensenrechten.

De Verenigde Naties hebben zich in 1948 bij het aannemen van de *Verklaring van de Rechten van de Mens* helaas onthouden van een ideologische onderbouwing van de door hen afgekondigde rechten. Zij konden ook niet anders, want bij een godsdienstige of maatschappelijke onderbouwing van de mensenrechten zou onmiddellijk een oeverloze discussie zijn losgebroken onder de naties van de wereld, die immers juist op levensbeschouwelijk en ideologisch-politiek gebied sterk verdeeld waren.

Wat resteerde was een dringend beroep van de VN op de inherente waardigheid van de mens en de daaruit voortvloeiende onvervreembare rechten. Maar wat verstaat men dan onder de 'waardigheid van de mens'? Beschikt een comapatiënt met onherstelbaar hersenletsel nog over menselijke waardigheid? En kunnen tyrannen en oorlogsmisdadigers, die geen enkel mededogen met de medemens kennen, zichzelf als het hun uitkomt, wèl beroepen op rechten die voortvloeien uit de veronderstelde waardigheid van de mens?

De opstellers van de *Verklaring van de Rechten van de Mens* hebben zich niet expliciet hierover uitgelaten, maar zij waren wel van mening dat het bij de mensenrechten gaat om universele rechten, waarop alle mensen in de gehele wereld een beroep kunnen doen, van welke afkomst, cultuur of achtergrond zij ook zijn.

Het geloof in het mensenrechtenideaal lijkt momenteel wereldwijd in een impasse te verkeren. Deels heeft dit te maken met de verzakelijking en economisering van de samenleving. Daarnaast is het duidelijk dat veel aan tijd en plaats gebonden normen en waarden zich niet langer staande kunnen houden in een steeds verder gemon-dialiseerde maatschappij. Een beschouwing van mensenrechten, die gefundeerd is op een bepaalde godsdienst of op een bepaalde politieke ideologie is in deze wereld zeker gedoemd te mislukken. Ook laat de handhaving en verbetering van mensenrechten zich niet grondvesten op abstract begrippen als tolerantie en respect. Beter is het om de aandacht te richten op concrete feiten en op al datgene wat kenmerkend is voor het fenomeen mens. In dit verband leveren de evolutiewetenschappen bruikbare gegevens die van belang kunnen zijn voor een betere fundering van mensenrechten.

Evolutionaire rechtsorde

De mate waarin mensenrechten worden geaccepteerd en gehandhaafd is altijd ingebed in de rechtsorde van een bepaalde samenleving. De mens heeft van nature behoefte aan een zekere rechtsorde. In feite heeft de mens van oorsprong af altijd in een bepaald rechtssysteem geleefd, aanvankelijk het rechtssysteem van de (familie)clan, later ook in de uitgebreidere en meer gecompliceerde rechtssystemen van de stam, van de nederzetting, van de stadstaat, van de kerk en van het rijk. De verhouding met de medemensen noodzaakte de mens tot het aangaan en nakomen van allerlei conventies. Anders was overleven niet mogelijk. In modernere samenlevingen geldt echter niet alleen als eis dat het recht doelmatig moet zijn maar ook dat het, zoveel als mogelijk is, rechtvaardig moet zijn. Rechtvaardigheid houdt in dat het recht gebaseerd dient te zijn op ethische beginselen. Daarmee komt men vanzelf op de vraag naar de fundering van het recht.

Als degenen, die het eerst hebben gezocht naar de fundering van het recht kunnen worden beschouwd de aanhangers van het natuurrecht. Reeds Aristoteles en later ook Thomas van Aquino en Spinoza gingen ervan uit dat er een natuurlijke zedenwet bestaat, die richtsnoer moet zijn voor het menselijke handelen en waarmee de door de mensen opgestelde rechtsnormen dus rekening dienen te houden.

Hiermee ging men in tegen de veelal heersende godsdienstige opvattingen, die postuleerden dat zowel recht als moraal gebaseerd zijn op absolute normen en waarden die rechtstreeks van God afkomstig zijn en door hem ter handhaving toebedeeld worden aan zowel kerkelijke als ook wereldlijke leiders. Dit absolute standpunt had natuurlijk als groot nadeel dat de 'goddelijke waarheden' door menigeen geheel divers geïnterpreteerd werden.

Toch ontkwamen ook de vroegere aanhangers van het natuurrecht zelf niet aan een zeker absolutisme, aangezien zij de natuur met inbegrip van de menselijke natuur toch min of meer beschouwden als een onveranderlijke wereld van ideeën en idealen die volgens hen de werkelijke wereld was. Dat was op zich wel begrijpelijk, want pas sinds de Verlichting, maar vooral sinds het verschijnen van Darwins *On the Origin of Species* in 1859, is de mens heel anders over de natuur en ook over de plaats van de mens in de natuur gaan denken.

De gedachte dat er een evolutie heeft plaats gehad heeft de houding van een toenemend aantal mensen ten opzichte van het leven en ten opzichte van zichzelf ingrijpend veranderd. Hoewel Darwin zelf zich nooit heeft uitgelaten over de meest gewenste menselijke samenlevingsvorm, is door sommige sociaal-darwinisten het door hem geproduceerde principe van *survival of the fittest* ook wel misbruikt om juist onmenselijke vormen van samenleving — bijvoorbeeld die waarbij misbruik van macht wordt gemaakt ten voordele van de gevestigde orde — goed te praten. Geheel ten onrechte overigens, want Darwin onderkende juist heel goed dat de mens weliswaar onderdeel van de natuur is maar daarin toch een speciale positie inneemt met name op het gebied van de moraal.

Wanneer men nu, 150 jaar na het verschijnen van *On the Origin of Species*, de balans opmaakt, blijkt de evolutietheorie een geweldige impact te hebben gehad op uiteenlopende onderdelen van de wetenschap als de fysische wetenschappen, de psychologie, de sociologie en de antropologie. In de meer formeel ingestelde rechtswetenschap leeft de evolutionaire gedachte tot op heden veel minder. Ook hier echter zal men indirect met de moraal als aanknopingspunt niet

voorbij kunnen gaan aan de in andere disciplines verkregen onderzoeksresultaten.

In hun bijdrage aan de evolutionaire psychologie wijzen bijvoorbeeld Leda Comides en John Tooby erop dat bij de *Homo sapiens* een rijke, hoogontwikkelde cognitieve structuur reeds bij de geboorte aanwezig is. Onze geëvolueerde hersenstructuren zijn bepalend bij het reageren op het milieu, op de cultuur. En het is dus niet zo dat het milieu en de cultuur de doorslaggevende rol zouden vervullen in de menselijke psyche. De mens beschikt over een brein, waarmee hij voortdurend nieuwe informatie kan opslaan en verwerken. Dit leidt ertoe dat de menselijke aard zich voortdurend richt op beheersing van de natuur. Menselijk gedrag is een externe vorm van beheersing. Ook de menselijke bereidheid om regels na te leven is op natuurlijke wijze bepaald. De manier waarop de ene persoon de ander behandelt wordt door wederzijdse actie en reactie bepaald. Met andere woorden: Wie goed doet, goed ontmoet. Altruïstisch gedrag heeft een hogere overlevingswaarde.

Zoals de Engelse filosofe Mary Midgley opmerkt, weten we maar al te goed dat we door aardse processen uit aardse materialen gevormd zijn en dat we daarvan voor ons hele bestaan nog voortdurend afhankelijk zijn. Dit scheidt op zich al de noodzaak om het individuele gedrag voortdurend aan te passen, ook in onze positionering ten opzichte van soortgenoten. Zeker, dat geldt ook voor andere organismen in de natuur. In tegenstelling tot organismen als planten en dieren zijn mensen echter uitgerust met vermogens, waardoor zij — als zij willen — met soortgenoten een aanzienlijk hechtere eenheid kunnen vormen. Het besef van afzonderlijkheid enerzijds en heilheid anderzijds is een onmisbare voorwaarde voor de vorm van leven die voor de mens is weggelegd.

De mens is in staat om in zijn verhouding tot de medemens bewust betere en slechtere keuzes te maken. Zijn er meer personen bij betrokken, dan spelen er begrippen als verantwoordelijkheid, goedkeuring en afkeuring, lof en blaam. Het kan niet anders of al dit gereedschap heeft een evaluerend karakter. Mensen die dit in handen nemen ontwikkelen vanzelf een moraal. Als conflicten zich voor-

doen, krijgen mensen behoefte aan diepere algemene waarden waarmee gearbitreerd kan worden. Het is een redelijke gedachte dat er heel wat conflicten voorkomen zouden worden, indien de mens beter in staat is zich in te leven in de psyche van de medemens, in wat hem beweegt. En wanneer mensen zich werkelijk verdiepen in de ziel van hun medemens, blijkt steeds weer dat datgene wat gemeenschappelijk is zeer omvangrijk is en gemeenschappelijke waarden creëert, aldus Midgley.

Het is dus niet zo dat moraal enkel en alleen verklaard moet worden uit hoofde van het evolutionaire voordeel, dat het oplevert. Strikt genomen zou generositeit dan verworden tot een investering in *feedback*, en sympathie zou verworden tot samenwerkingsstrategie. Zo erg is het gelukkig niet. Primatologen, zoals Desmond Morris en Frans de Waal, hebben zelfs bij chimpansees al echte vormen van mededogen en zelfopoffering ontdekt. Het geëvolueerde menselijke brein heeft echter veel betere mogelijkheden tot het evalueren van informatie. Het bijzondere van de mens is dat hij zich daardoor haarscherp kan inleven in de psyche van de medemens. Anders dan het dier heeft de mens een geweldig vermogen tot empathie. Hierdoor kan een sterk gevoel van medeleven en medeverantwoordelijkheid worden ontwikkeld tussen allen die behoren tot de menselijke soort. De mens is derhalve niet alleen een sociaal wezen, maar in aanleg ook een ethisch wezen. Hij kan onderscheid maken tussen goed en kwaad, zowel voor zichzelf als voor zijn medemens.

Aldus komt ook een steeds groter gewicht te liggen op de morele beslissing, die met de menselijke vrijheid mogelijk is geworden. Voor Teilhard de Chardin staat het bevorderen van de menselijke vrijheid gelijk aan het werken aan de vooruitgang van de wereld. Het is de grondslag van de ethiek. Hij stelt: "Bij een reflexieve substantie past een reflexieve ordening. Als de mensheid een toekomst heeft, is die toekomst alleen maar denkbaar in een harmonische verzoening van de vrijheid met het planmatige en het getotaliseerde." Dit houdt volgens hem in dat wij noodzakelijk de ruwe krachten van de natuurlijke selectie zullen moeten vervangen. Er moet een nieuwe vorm van menselijke energetica opgebouwd worden. De evolutie is een opstijgen naar bewustzijn. Maar wil dit

bewustzijn werkelijk allerhoogst zijn, dan moet het de volmaaktheid van ons eigen bewustzijn naar een toppunt voeren, namelijk het lichtbrengend terugbuigen van het wezen op zichzelf. Het kan dan niet anders of voorbij alle rassen en naties zal een convergentie van alle menselijke geesten plaatsvinden, een verder loskomen van het materialistische en dus een waarlijke verheffing van de mensheid.

Dat neemt niet weg dat er toch nog steeds heel veel kwaad in de wereld is. De mens is nu eenmaal afkomstig uit het dierenrijk en hij deelt nog veel van zijn genen met primitievere voorgangers in de evolutie. De wetenschap van evolutionaire neurofysica heeft veel aan het licht gebracht over de werking van de menselijke hersenen. Het limbische deel van de hersenen, dat de mens gemeen heeft met de meeste zoogdieren, houdt verband met conditioneringswetten. Het is de motor voor operant gedrag. Het is het gedrag dat op korte termijn genoeg, zekerheid en veiligheid verschaft. Daarnaast vormen de cortex en de neocortex een systeem dat verantwoordelijk is voor het cognitieve proces. Dit maakt het voor de mens zo kenmerkende intelligente gedrag mogelijk en daarmee terugblik, vooruitzien en zelfreflexie.

Het effect van belonen en straffen berust op de principes van het limbische systeem; het houdt verband met conditionering hetgeen ook bij mensen een zeer krachtig proces is. Iedereen die weleens met de handhaving van rechtsnormen te maken heeft, weet dat men met alleen opvoedende en moraliserende woorden niet ver komt. Naarmate de verleiding voor het individu om normen te overtreden groter is, werkt de associatie met straf en vergelding beter, zeker als deze maatregelen voor de overtreder op directe wijze en op zo kort mogelijke termijn al te verwachten zijn.

Welke type rechtsorde men derhalve ook zal willen inrichten, altijd zal men rekening moeten houden met de tekortkomingen van de menselijke natuur. Een primaire eis is derhalve dat het recht doelmatig is en gekoppeld aan een effectieve handhaving. Daarnaast dient het recht te beschikken over de dynamiek, die nodig is om het aan te passen en geschikt te maken voor de steeds verder evoluerende en steeds gecompliceerder wordende samenlevingen. Het recht kan en

mag niet statisch zijn. Door verbeterde communicatiemogelijkheden en door een hoger onderwijspeil is de modere mens zich steeds meer bewust van recht en onrecht in de wereld. Er is in feite sprake van een evolutionaire rechtsorde, die zich openbaart in een tendens naar verdere moralisering van het recht. Dat geldt niet in de laatste plaats ten aanzien van de mensenrechten.

Het ideaal van de mensenrechten

Op 18 juli 1950 werd door de Unesco een belangrijke verklaring over rassengelijkheid uitgegeven. Deze verklaring, die was opgesteld door een commissie van vooraanstaande wetenschappers, heeft nadien helaas veel te weinig publiciteit gekregen. De verklaring luidde als volgt: "De wetenschap is het er unaniem over eens dat de mensheid één is: dat alle mensen behoren tot één en dezelfde soort, *Homo sapiens*. Het aantal genen dat verantwoordelijk is voor de erfelijke verschillen tussen mensen is altijd uiterst klein in vergelijking met de totale genetische constitutie van de mens en het reusachtige aantal genen dat alle mensen gemeenschappelijk hebben, ongeacht de populatie waartoe zij behoren. Welke categorieën antropologen ook mogen onderscheiden, tot de criteria behoren nooit mentale eigenschappen. Evenmin rechtvaardigen wetenschappelijke gegevens de conclusie dat erfelijke verschillen een belangrijke factor vormen bij het ontstaan van de verschillen tussen de culturen en de culturele verworvenheden van verschillende volken of groepen. De geschiedenis van de culturele ervaring die iedere groep heeft ondergaan is de voornaamste verklaring van zulke verschillen. De enige eigenschap die meer dan alle andere uiterst belangrijk is geweest bij de evolutie van de mentale eigenschappen van de mens, is zijn leervermogen, zijn plasticiteit. Soepelheid van geest is een soortkenmerk van *Homo sapiens*."

Om tot betere kennis over de mensheid te komen is inderdaad een belangrijke rol voor de wetenschap weggelegd. Reeds in zijn boek *Descent of Man* nam Darwin aan dat de gehele bestaande mensheid tot één en dezelfde natuurlijke soort behoort, en dat was opmerkelijk in een tijd waarin men slavernij en genocide op 'wilde' volkeren bijna als vanzelfsprekend beschouwde. Moderne DNA-onderzoeken

ondersteunen volledig de stelling, die Darwin en de Unesco-wetenschappers innamen.

Maar er is meer. In zijn boek *Zwaarden, paarden en ziektekiemen* geeft de Amerikaanse wetenschapper Jared Diamond een analyse van de menselijke geschiedenis gedurende de afgelopen 13.000 jaar. Hij toont aan dat de geschiedenis van volkeren een verschillende loop heeft genomen als gevolg van verschillen in milieuomstandigheden en niet als gevolg van biologische verschillen. Diamond ontleent de gegevens in zijn analyse uit uiteenlopende disciplines als antropologie, gedragsecologie, linguïstiek, archeologie en de studie van technische ontwikkelingen. Het resultaat is verrassend.

Het feit dat sommige volken op technologisch gebied zijn achtergebleven, hangt samen met de toevallige omstandigheden waarmee ze in de loop der eeuwen te maken kregen. Zo is de voorsprong van de Euraziaten te verklaren vanuit het feit dat hun geschiedenis zich afspeelde op de langgerekte oost-westas van hun ecologie. Uitvindingen als domesticatie van vee, ontwikkeling van landbouwgewassen, technologie en schrift konden snel uitgewisseld worden. In tegenstelling tot Afrika en Amerika, waar men te maken heeft met een relatief korte oost-westas en een langgerekte noord-zuidas. Planten, vee en mensen zijn veel gemakkelijker en vooral sneller te verplaatsen over een oost-westas, omdat het klimaat evenals de lengte van zomers en winters daar gelijk is. Ook andere natuurlijke oorzaken kunnen een dergelijke interactieve uitwisseling belemmeren. Denk aan de uitgebreide woestijnen in Afrika (Sahara-Sahel) en de geïsoleerdheid van Nieuw-Guinea en Australië. Op zuiver wetenschappelijke gronden is derhalve, aldus Diamond, voor discriminatie tussen rassen, volkeren en minderheidsgroeperingen geen enkele plaats.

Als we uitgaan van het principe van de gelijkheid van burgers zijn de mensenrechten bij uitstek gesitueerd in het snijvlak tussen twee spanningsvelden: het publieke domein en het privé-domein. Zoals Mary Midgley al heeft opgemerkt, kunnen individuele mens en mensheid beide evolueren. Hierop voortbordurend kunnen we stellen, dat het wezen van de gerechtigheid ligt in een goede wissel-

werking tussen individuele burgers onderling en tussen burgers en gemeenschap. De evolutie van de mensheid heeft nu eenmaal een tweesporig karakter. Aan de ene kant is binnen de menselijke soort een belangrijke positie weggelegd voor de individuele mens met al zijn specifieke en gedifferentieerde capaciteiten; aan de andere kant is ook de collectieve gerichtheid van groot belang: Menselijke individuen kunnen zich alleen maar goed ontwikkelen in collectief verband, in solidariteit met andere soortgenoten. Uit de natuurwetenschap en uit het verloop van de evolutie is veel te leren, bijvoorbeeld hoe de mens in *the struggle for live* wist te overleven te midden van de fysiek veel sterker geachte dieren.

Juist door haar sterke individuele bewustzijn in te zetten voor de samenwerking met zijn soortgenoten wist de mensheid boven zichzelf uit te groeien, niet alleen in economisch-technische, maar ook in spirituele en morele zin. In het kader van de verdere uitbouw van de mensenrechten is het de grote moeilijkheid en daarmee ook de grote uitdaging voor de huidige mensheid om een goede balans te vinden tussen individuele belangen en collectieve belangen. Enerzijds vraagt dit om ruimte voor de vrije wil en zelfverantwoordelijkheid, anderzijds om aandacht voor het collectieve belang en de kracht van verbondenheid met soortgenoten. Vrijheidsrechten zoals vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst, vrijheid van onderwijs zijn goed voor het individu, aangezien de mens met zijn mogelijkheden tot zelfreflexie en creativiteit zich op die manier goed kan ontwikkelen. Ongebreidelde vrijheidsrechten tasten echter de vrijheid van anderen aan en kunnen het collectieve belang ondergraven. Zo kan een ongereguleerd beroep op de vrijheid van godsdienst leiden tot belemmering van de ontwikkelingsmogelijkheden van vrouwen of de praktische onmogelijkheid om van godsdienst of van levensvisie te veranderen. Met sociale grondrechten, zoals recht op onderwijs, recht op huisvesting, recht op arbeid is het niet anders. Afdwingbaarheid van sociale grondrechten is op korte termijn goed voor het individu, maar kan tevens een geheel collectief belang vernietigen wanneer te gemakkelijk en te vanzelfsprekend een beroep wordt gedaan op de gemeenschap en de individuele verantwoordelijkheid verdwijnt, zoals afgelopen decennia pijnlijk duidelijk is geworden bij de afbraak van de communistische stelsels.

Mensenrechten kunnen voorts niet zonder een zekere mate van idealisme. Het is zoals met het ideaal van de menselijke gelijkheid, opgekomen in de Franse revolutie en in de Amerikaanse vrijheidsstrijd. Het gelijkheidsbeginsel kan leiden tot nieuwe impulsen, tot nieuwe ontwikkelingen, tot de bereidheid samen met anderen de schouders te zetten onder de opbouw van een te vernieuwen maatschappij. Dat mag dan zo zijn, maar een idealisme dat een goed rationeel fundament ontbeert, leidt meestal toch tot teleurstellingen. Immers, vanuit zijn eigen innerlijke wereld gezien, vindt de mens helemaal niet dat hij gelijk is aan alle anderen, zelfs niet aan zijn naaste familieleden, laat staan aan mensen die in een heel ander land leven. Daar komt nog bij, dat de mens zich ook als lid van een groep niet zomaar gelijk zal achten aan leden van andere groepen.

De filosoof Isaiah Berlin heeft duidelijk gemaakt dat nagenoeg elke mens, rijk of arm, ernaar hunkert om een eigen leven te kunnen leiden, om te worden begrepen en erkend. Mensen zoeken naar een toestand, waarin zij ieder op zich worden aanvaard als een iemand met eigen verantwoordelijkheid, met wiens wil rekening moet worden gehouden. Dit is een hunkering naar status en erkenning, naar een eigen identiteit. En de enigen die de individuele mens op deze wijze erkennen en hem het gevoel geven dat hij iemand is, zijn de leden van de groep of van de samenleving waarvan hij op een of andere wijze deel uitmaakt. Aan het volk, het ras of de beroepsgroep, waar hij zich als individu mee identificeert, ontleent hij derhalve ook een belangrijk deel van zijn eigenwaarde. Duidelijk is echter dat een te grote nadruk op de aan een groep (collectief) ontleende identiteit menigmaal heeft geleid tot afschuwelijke problemen in de wereld, zoals rassenwaan, volkerenmoord, het discrimineren van andere groeperingen. Feit is ook dat een overdreven appèl op groepsidentiteit vooral weerklank vindt bij mensen, die van zichzelf onzeker zijn of slecht geïnformeerd zijn.

Wil het gelijkheidsbeginsel derhalve een goede ingang krijgen in een mondiale samenleving, dan dienen twee barrières overwonnen te worden: Ten eerste het vaak kortzichtige operante gedrag van individuen en ten tweede het te eenzijdige groepsgerichte identi-

ficatiestreven. Beide zijn dit diep in de menselijke natuur verankerde eigenschappen, welke beide ook darwinistische overlevingswaarde hebben gehad. Ondanks al onze culturele verworvenheden is onze biologie nog sterk gericht op beschermend gedrag ten opzichte van onszelf als individu en eventueel van onze naaste verwanten. Bevordering van het gelijkheidsbeginsel — en dat geldt impliciet ook voor alle andere mensenrechtenbeginselen — is daarentegen goed mogelijk als er andere impulsen worden gecreëerd, die de mensen van nog hoger belang zullen achten dan de eigen individuele belangen en groepsbelangen.

En dat hogere belang is er zeker, althans voor de rationeel denkende, goed geïnformeerde mens. Ik denk aan het ideaal van een betere wereld, waarin sprake is van veiligheid, een goede milieubescherming, voldoende welvaart, spreiding van kennis en macht, verantwoordelijkheid, en bovenal empathie met de medemens. De sleutel tot die betere wereld is vanzelfsprekend de onbeperkte en vrije toegang voor alle wereldburgers tot alle door de wetenschap gegenereerde kennisbronnen. Onbelemmerde vrijheid van meningsuiting en communicatie is derhalve van eminent belang in het mensenrechtensysteem .

Conclusie

Het is te betreuren dat er, met name in de rechtswetenschap, nog weinig aandacht is voor 'evolutionair recht'. In andere disciplines is er immers meer aandacht voor de evolutionaire dimensie. Daar komt bij, dat men toch niet zal kunnen voorbijgaan aan het steeds universeler worden van de samenleving en de daarmee samenhangende eis tot betere fundering van de rechtsorde.

Een goede aanzet tref ik overigens wel aan in *Moreel Esperanto* van Paul Cliteur, die als uitgangspunt van zijn *état laïque*, de seculiere staat, het ideaal voorstelt van een autonome ethiek, een ethiek die de mensen geheel los van hun godsdienst en cultuur bindt. Inderdaad zijn er wereldwijd genoeg ethische normen te vinden en ook verder te ontwikkelen, die voor alle mensen gemeenschappelijk zijn of althans zouden moeten zijn. Een belangrijke bijdrage kan ge-

leverd worden — zoals betoogd — door een verdere bestudering van het fenomeen mens en zijn evolutionaire weg door de geschiedenis. Daarentegen kan ik bijvoorbeeld niet goed uit de voeten met *A Theory of Justice* van John Rawls. Om tot moreel verantwoorde rechtskeuzes te komen is volgens Rawls vereist dat alle partijen vanuit een faire uitgangspositie vertrekken. Dit vereist dat er gelijke kansen zijn voor iedereen. Met 'gelijk' bedoelt Rawls dat personen elkaar moeten bejegenen alsof ze wat betreft macht, rijkdom en bekwaamheid aan elkaar gelijk zijn, zodat zij in de onderhandelingen niet kunnen domineren. De onderhandelingen moeten dus worden aangegaan onder "een sluier van onwetendheid", zoals hij dat noemt. Hoe interessant de theorie van Rawls ook mag zijn, zij verduidelijkt niet *waarom* partijen zich aan deze *fairness* zouden moeten houden. Met andere woorden, hij fundeert zijn beginsel niet. Dit is typisch voor Rawls, die alle bestaande morele bronnen (godsdienstige en culurele) in hun waarde wil laten en wil ontzien. Men kan zich echter voorstellen dat veel van de machtigste politici der aarde en de *captains of industry* zich van de kunstmatige rechtvaardigheid van Rawls weinig zullen aantrekken. Ook de onderdrukten zullen mijns inziens niet gauw een beroep doen op het 700 pagina's tellende werk van Rawls.

Literatuur

- Berlin, I. *Two concepts of liberty*, Oxford 1958.
- Cliteur, P.B. *Moreel esperanto*, Amsterdam 2007.
- Darwin Ch., *The Descent of Man*, Cpt. III, V, XXI, London 1871.
- Diamond, J. *Zwaarden, paarden & ziektekiemen*; Ned. vertaling C. Sykora, 2000.
- Midgley, M. *Mens, moraal en vrijheid*, pag. 36 e.v., pag. 241 e.v. Ned. editie Uitg. Ten Have Baarn 1998.
- Rawls, J., *Een inleiding in zijn werk*, red. R.Trinneveld en G.Verhagen, Kapellen: Pelckmans 2002
- Teilhard de Chardin, P. *Het verschijnsel mens*, Aulapocket nr. 35, Uitg. het Spectrum, vert. Daniël de Lange, 11e dr. 1966.



Dominique Moïsi: De geopolitiek van emotie - Hoe culturen van angst, vernedering en hoop de wereld veranderen, Uit. Nw. A'dam, 2009, ISBN 978 90 468 0576 3, 256 blzz. , € 17,95

Dominique Moïsi schreef dit boek ter nagedachtenis aan zijn vader, die als gevangene nr. 159721 de angst en de vernederingen van Auschwitz wist te overleven. Het lijkt een oxymoron, de geopolitiek te verbinden met emotie. Wie denkt bij politiek niet aan een kil, door de ratio gestuurd apparaat. Emoties en geopolitiek vermengen zal voor menigeen een zinloze, misschien zelfs gevaarlijke exercitie zijn, die uiteindelijk zal leiden tot een peilloze redeloosheid. Moïsi weet dat als geen ander, terugkijkend op de barbarij onder Hitler in Duitsland. Toch leiden zijn inzichten hem als senior adviseur van het Franse Instituut voor internationale betrekkingen en hoogleraar aan het Parijse *Institut d'Études Politiques* tot andere overtuigingen: 1. Los van emoties is deze wereld niet volledig te bevatten, 2. Emoties kunnen net als cholesterol zowel goed als slecht voor ons zijn, belangrijk is de balans ertussen.

De emoties, die Moïsi bepalend acht voor de houding van de politici in de verschillende landen van de wereld zijn angst, vernedering en hoop, omdat ze bepalend zijn voor het vertrouwen dat men stelt in de ander en daarmee voor de wijze waarop men elkaar tegemoet-treedt. Wil men deze veranderende wereld goed begrijpen, dan zal men de geschiedenis van de diverse landen vanuit de thans heersende gevoelens van angst, vernedering en hoop dienen te analyseren en pogen te achterhalen hoe deze zijn ontstaan en hoe zij in een houding van vertrouwen in elkaar kunnen worden omgebogen. "Angst, vernedering en hoop kunnen worden gezien als even natuurlijke als vitale 'ingrediënten' van een mens als de drie bestanddelen van bloed: rode cellen, witte cellen en plasma. De gezondheid hangt af van de balans ertussen"(p. 35). "In het tijdperk van globalisering is de relatie met de Ander fundamenteeler geworden dan ooit"(p. 42). En Moïsi geeft ook aan waarom. De 'Ander' is door de communicatietechnieken talrijker geworden. Sinds kort stelt de Ander hierdoor onze eigen identiteit en onze sociale en politieke modellen ter discussie. We worden gedwongen onze eigen essentie

te herdefiniëren (p.43). Alleen als we de Ander niet gaan zien als iemand met een bepaald groepsbelang, maar als mens die betrokken is zoals wij in hetzelfde proces van evolutie (zoals Teilhard aangeeft), dan is er hoop. "Hoop heeft ook een materialistische, ongodsdienstige klank gekregen, terwijl de spirituele betekenis van het woord steeds meer aan belang inboet. In de eenentwintigste eeuw is hoop gebaseerd op de ambitie om het *hier* en *nu* beter te doen" (p.58)

In zijn analyse van de toestand in de wereld, stelt Moïsi vast, dat in Azië de hoop, in de Arabisch-islamitische landen het gevoel van vernedering en in het Westen dat van de angst domineert. Daarnaast zijn er staten met een amalgaam van deze gevoelens, die een beroep op ons doen ze in de juiste richting te helpen sturen. Nadat Moïsi de de EU en de VS heeft belicht, onderwerpt hij een aantal van die landen aan een uitvoerige bespreking. Het zijn de Russisch sprekende gebieden, Iran, Israël, staten in Afrika en Latijns-Amerika. Vervolgens geeft hij een vooruitblik op het jaar 2025, een negatieve waarin de mens de angst laat domineren en een positieve vanuit de hoop.

De schrijver komt tot uitspraken die Teilhard de Chardin niet vreemd zouden zijn geweest. Bijvoorbeeld: De mensheid "heeft de toekomst zelf in handen. Kies!" (p. 204) - "Als we collectieve entiteiten als culturen en naties kunnen analyseren door de bril van de psychologie en de emoties" is er mogelijk een recept voor de wereld te geven (p. 226) - "Kennis is het antwoord op onverdraagzaamheid".

Ik kan u dit leerzame en hooggestemde boek van harte aanbevelen.
Henk Hogeboom van Buggenum



A.D. Fokker: *Wikken en Wegen* - Religieus humanistisch commentaar op aspecten van wereld- en levensbeschouwing, 2008, 130 blzz.; te bestellen bij de auteur Kruislaan 17, 3721 AL Bilthoven

Dr. Adriaan D. Fokker (1926) was van 1962-1987 wetenschappelijk hoofdmedewerker en lector aan het Sterrenkundig Instituut van de Universiteit Utrecht. Hij was o.m. conrector van het Opleidingsinstituut voor Vrijzinnig Pastoraat en voorzitter van de Bilthovense Kring voor Wijsbegeerte en Psychologie. Zijn zojuist verschenen boek *Wikken en Wegen* bevat 21 beschouwingen over uiteenlopende onderwerpen die min of meer uit het leven gegrepen zijn. Het zijn overwegend teksten van lezingen die de auteur heeft gehouden. Ruim de helft ervan werd eerder gepubliceerd in bladen als *In de Marge*, *Zwingli*, *Nieuwe Stemmen*, *Mens & Tijd*, en één ervan, nr. 17 'Volmaaktheid', verscheen in *GAMMA* (jrg.5 nr. 6, dec. 1998).

De onderwerpen in deze bundel zijn bij uitstek geschikt om in een gesprekskring te worden besproken. De auteur geeft in zijn beschouwingen blijk van een grote betrokkenheid bij mens en milieu, een diep gevoel voor de tweespalt in de mens en een vaste wil om bij al het negatieve in de wereld en de onverschilligheid van het heelal steeds te blijven geloven in de positieve krachten die in de evolutie werkzaam zijn. Woorden die zijn levenshouding kunnen karakteriseren zijn 'verwondering', 'vertrouwen' en 'bemoediging'. Begrippen die hij tot in de kern wil vatten, zijn daarbij o.m. zin, bedoeling, succes, eerbied, respect, ontzag, moeten, mogen, kunnen en willen. Hij beschouwt ze als religieus humanist vanuit het verschil tussen geloven, resp. weten en beseffen. Op de vraag "Wat is er eigenlijk de moeite waard?" vond hij tot dusverre geen antwoord in de boeken. Met *Prediker* ('alles is ijdelheid, najagen van wind') neemt hij geen genoegen. Hij wijst op de waarde van de inspanning, de inzet. Hierbij treedt hij in het voetspoor van Teilhard de Chardin wiens punt-Omega hij ook ziet als attractor (trekkracht) naar de vervolmaking van de mens. Voor de tegenovergestelde richting van het 'grijpdenken' heeft hij geen goed woord. Deze voert de mensheid slechts van 'verschijnen' naar 'verkwijnen' en 'verdwijnen'. *HvB*



Dominique Moïsi: De geopolitiek van emotie - Hoe culturen van angst, vernedering en hoop de wereld veranderen, Uit. Nw. A'dam, 2009, ISBN 978 90 468 0576 3, 256 blzz. , € 17,95

Dominique Moïsi schreef dit boek ter nagedachtenis aan zijn vader, die als gevangene nr. 159721 de angst en de vernederingen van Auschwitz wist te overleven. Het lijkt een oxymoron, de geopolitiek te verbinden met emotie. Wie denkt bij politiek niet aan een kil, door de ratio gestuurd apparaat. Emoties en geopolitiek vermengen zal voor menigeen een zinloze, misschien zelfs gevaarlijke exercitie zijn, die uiteindelijk zal leiden tot een peilloze redeloosheid. Moïsi weet dat als geen ander, terugkijkend op de barbarij onder Hitler in Duitsland. Toch leiden zijn inzichten hem als senior adviseur van het Franse Instituut voor internationale betrekkingen en hoogleraar aan het Parijse *Institut d'Études Politiques* tot andere overtuigingen: 1. Los van emoties is deze wereld niet volledig te bevatten, 2. Emoties kunnen net als cholesterol zowel goed als slecht voor ons zijn, belangrijk is de balans ertussen.

De emoties, die Moïsi bepalend acht voor de houding van de politici in de verschillende landen van de wereld zijn angst, vernedering en hoop, omdat ze bepalend zijn voor het vertrouwen dat men stelt in de ander en daarmee voor de wijze waarop men elkaar tegemoet-treedt. Wil men deze veranderende wereld goed begrijpen, dan zal men de geschiedenis van de diverse landen vanuit de thans heer-sende gevoelens van angst, vernedering en hoop dienen te analy-seren en pogen te achterhalen hoe deze zijn ontstaan en hoe zij in een houding van vertrouwen in elkaar kunnen worden omgebogen. "Angst, vernedering en hoop kunnen worden gezien als even natuurlijke als vitale 'ingrediënten' van een mens als de drie bestand-delen van bloed: rode cellen, witte cellen en plasma. De gezondheid hangt af van de balans ertussen"(p. 35). "In het tijdperk van globalisering is de relatie met de Ander fundamentele geworden dan ooit"(p. 42). En Moïsi geeft ook aan waarom. De 'Ander' is door de communicatietechnieken talrijker geworden. Sinds kort stelt de Ander hierdoor onze eigen identiteit en onze sociale en politieke modellen ter discussie. We worden gedwongen onze eigen essentie

te herdefiniëren (p.43). Alleen als we de Ander niet gaan zien als iemand met een bepaald groepsbelang, maar als mens die betrokken is zoals wij in hetzelfde proces van evolutie (zoals Teilhard aangeeft), dan is er hoop. "Hoop heeft ook een materialistische, ongodsdienstige klank gekregen, terwijl de spirituele betekenis van het woord steeds meer aan belang inboet. In de eenentwintigste eeuw is hoop gebaseerd op de ambitie om het *hier* en *nu* beter te doen" (p.58)

In zijn analyse van de toestand in de wereld, stelt Moïsi vast, dat in Azië de hoop, in de Arabisch-islamitische landen het gevoel van vernedering en in het Westen dat van de angst domineert. Daarnaast zijn er staten met een amalgaam van deze gevoelens, die een beroep op ons doen ze in de juiste richting te helpen sturen. Nadat Moïsi de de EU en de VS heeft belicht, onderwerpt hij een aantal van die landen aan een uitvoerige bespreking. Het zijn de Russisch sprekende gebieden, Iran, Israël, staten in Afrika en Latijns-Amerika. Vervolgens geeft hij een vooruitblik op het jaar 2025, een negatieve waarin de mens de angst laat domineren en een positieve vanuit de hoop.

De schrijver komt tot uitspraken die Teilhard de Chardin niet vreemd zouden zijn geweest. Bijvoorbeeld: De mensheid "heeft de toekomst zelf in handen. Kies!" (p. 204) - "Als we collectieve entiteiten als culturen en naties kunnen analyseren door de bril van de psychologie en de emoties" is er mogelijk een recept voor de wereld te geven (p. 226) - "Kennis is het antwoord op onverdraagzaamheid".

Ik kan u dit leerzame en hooggestemde boek van harte aanbevelen.
Henk Hogeboom van Buggenum



A.D. Fokker: *Wikken en Wegen* - Religieus humanistisch commentaar op aspecten van wereld- en levensbeschouwing, 2008, 130 blzz.; te bestellen bij de auteur Kruislaan 17, 3721 AL Bilthoven

Dr. Adriaan D. Fokker (1926) was van 1962-1987 wetenschappelijk hoofdmedewerker en lector aan het Sterrenkundig Instituut van de Universiteit Utrecht. Hij was o.m. conrector van het Opleidingsinstituut voor Vrijzinnig Pastoraat en voorzitter van de Bilthovense Kring voor Wijsbegeerte en Psychologie. Zijn zojuist verschenen boek *Wikken en Wegen* bevat 21 beschouwingen over uiteenlopende onderwerpen die min of meer uit het leven gegrepen zijn. Het zijn overwegend teksten van lezingen die de auteur heeft gehouden. Ruim de helft ervan werd eerder gepubliceerd in bladen als *In de Marge*, *Zwingli*, *Nieuwe Stemmen*, *Mens & Tijd*, en één ervan, nr. 17 'Volmaaktheid', verscheen in *GAMMA* (jrg.5 nr. 6, dec. 1998).

De onderwerpen in deze bundel zijn bij uitstek geschikt om in een gesprekskring te worden besproken. De auteur geeft in zijn beschouwingen blijk van een grote betrokkenheid bij mens en milieu, een diep gevoel voor de tweespalt in de mens en een vaste wil om bij al het negatieve in de wereld en de onverschilligheid van het heelal steeds te blijven geloven in de positieve krachten die in de evolutie werkzaam zijn. Woorden die zijn levenshouding kunnen karakteriseren zijn 'verwondering', 'vertrouwen' en 'bemoediging'. Begrippen die hij tot in de kern wil vatten, zijn daarbij o.m. zin, bedoeling, succes, eerbied, respect, ontzag, moeten, mogen, kunnen en willen. Hij beschouwt ze als religieus humanist vanuit het verschil tussen geloven, resp. weten en beseffen. Op de vraag "Wat is er eigenlijk de moeite waard?" vond hij tot dusverre geen antwoord in de boeken. Met *Prediker* ('alles is ijdelheid, najagen van wind') neemt hij geen genoegen. Hij wijst op de waarde van de inspanning, de inzet. Hierbij treedt hij in het voetspoor van Teilhard de Chardin wiens punt-Omega hij ook ziet als attractor (trekkracht) naar de vervolmaking van de mens. Voor de tegenovergestelde richting van het 'grijpdenken' heeft hij geen goed woord. Deze voert de mensheid slechts van 'verschijnen' naar 'verkwijnen' en 'verdwijnen'. *HvB*



**Marieke van der Werf: Cradle to Cradle in
bedrijf - Met een voorwoord van Michael
Braungart - Uitg. Scriptum 2009, 180 blzz., ISBN
978 90 5594 6235 - € 19,95**

Volgens de bedenkers van het principe *Cradle to Cradle* is ons milieu nauwelijks gebaat bij consuminderen. De oproep daartoe blijkt gewoonweg mensen niet te stimuleren om op grote schaal hun gedrag te veranderen. *Cradle to cradle* echter weet steeds meer ondernemers te enthousiasmeren. Immers, het concept doet een beroep op hun innovatievermogen, hun creativiteit om dingen beter te doen. Het concept spreekt ze aan op hun ondernemerschap. Ze beschouwen het als een enorme uitdaging om alles zo te produceren, dat ieder onderdeel volledig kan worden hergebruikt of gecomposteerd. Elk product wordt op deze wijze de wieg (*cradle*) voor iets nieuws. Afval wordt voedsel. Komende generaties worden niet opgezadeld met tekort aan energie. Materie *is* immers energie.

Zo'n vijftien procesmanagers en directeuren van bedrijven vertellen in dit boek over hun vorderingen in de vaak weerbarstige praktijk. Er is al veel tot stand gekomen. Een greep uit de voorbeelden: De afvalverwerker *Gansewinkel* ziet zich als grondstoffenleverancier (p.57) en werkt nauw samen met *Steel Case*, de maker van volledig afbreekbaar kantoormeubilair. Inspanningen van de tuinbouwsector o.a. op weg naar de *Floriade* van 2012 in Venlo maken enige energiecentrales overbodig (p.100). De gemeente *Haarlemmermeer* richt 92.000 m² kantorenterrein in volgens het *people-planet-profit*-denken (p.104). *DSM* schuift steeds meer op van afvalreductie naar het voorkomen ervan (p. 113). De gemeente *Almere* creëert 50.000 woningen en 100.000 arbeidsplaatsen (p.151) zodanig, dat de tegenstelling tussen economie en ecologie wordt opgeheven: het *eco*²-systeem (p. 160). Jacqueline Cramer, de minister van VROM, schrijft zich bewust te zijn van de taak van de overheid om al deze plannen via regelgeving en stimuleringsmaatregelen te bevorderen en de huidige blokkades weg te nemen (p. 167). Duidelijk wordt dat het concept *Cradle-to-Cradle* steeds meer zal gaan leiden tot verregaande samenwerking tussen alle sectoren, waarbij de mens in zijn evolutionaire streven naar geluk en welzijn voor allen centraal staat.



Rob Wijnberg: Nietzsche en Kant lezen de krant - Denkers van vroeger over dilemma's van nu. Uitg. De Bezige Bij, Amsterdam 2009³, ISBN 978 90 234 40864, 284 blzz.

Petje af voor de 27-jarige Rob Wijnberg, die van een keur aan actuele kwesties telkens in 4 à 5 bladzijden zo'n heldere en leesbare filosofische analyse weet te geven. Hij opent daarmee de lezer de ogen voor verbanden, die de media tegenwoordig nauwelijks nog leggen. Hoe komt het bijvoorbeeld, dat een grotere keuze minder keuzevrijheid inhoudt; dat Joran van der Sloot geen leugenaar genoemd kan worden; dat een gelovige zich zo snel gekwetst voelt; dat niemand kan uitleggen wat porno is; dat achter solidariteit per definitie egoïsme schuilgaat; dat het racisme door het Europese Verlichtingsdenken een ideologie werd; dat de liefde voor onze kinderen overheidsbemoeienis bevordert? Het zijn slechts enkele van de intrigerende zaken die Wijnberg in zeven clusters van elk zo'n 7 tot 10 essays uitwerkt. Zo ontstond een bundel van de artikelen die hij de afgelopen anderhalf jaar voor de zinpagina van *nrc.next* schreef. De clusters kregen de verzamelnaam: 1. Onze vrijheid, 2. Over waarheid en macht, 3. Over God en geloof, 4. Over seks en liefde, 5. Over identiteit, 6. Over gelijkheid, 7. Over de staat.

In een uitvoerige proloog geeft Rob Wijnberg aan, dat hij zijn stukken schreef als reactie op de 'journalistieke infotainment', die als uitvloeisel van het postmodernisme steeds meer terrein wint. Dat "de nieuwsconsument daardoor niet alleen als inherent ongeïnteresseerd wordt beschouwd, maar tegelijkertijd ook tot desinteresse geconditioneerd" (p. 21) acht hij fnuikend. Wijnberg geeft voluit tegengas. Het is verdraaid knap hoe hij de lezer aan het denken weet te zetten over het dagelijks nieuws in al zijn diversiteit. Kant-en-klare oplossingen voor problemen worden daarbij uiteraard niet geboden, maar vaak wordt wel een weg geopend waarop deze redelijkerwijze kunnen worden gezocht.

Een voorbeeld. In een artikel met de titel "Waarom Wouter Bos een film zou moeten maken" (p. 70 ev.), schetst hij het probleem van de PvdA hoe de anti-principiële politiek geloofwaardiger te maken

zonder opnieuw met een ideologie te komen. Het postmoderne denken had de *Grote Verhalen* in diskrediet gebracht; het gevaar van nihilisme lag op de loer. De PvdA heeft min of meer het imago nergens meer voor te staan, heeft een gebrek aan waarheden. Wijnberg voert nu Richard Rorty (1931-2007) ten tonele met wiens filosofie het perspectief op de maakbaarheid van onze wereldsamenleving zou zijn teruggekeerd. Hij vat de inzichten uit Rorty's boek *Contingentie, ironie en solidariteit* (2007) in enkele punten samen: 1. Morele waarheden bestaan; ethische opvattingen zijn 'historisch bepaald' en veranderlijk (*contingentie*), 2. hierdoor komt het streven naar rechtvaardigheid (*solidariteit*) op losse schroeven, 3. De *ironie* is dat de postmoderne mens zich daarvan bewust is, maar geen uitweg zoekt in een ideologie. Met een film zou Bos in navolging van o.a. Al Gore de verbeelding van de mensen weer kunnen aanspreken: verantwoordelijkheden wettelijk afdwingen is geen oplossing, alles is een kwestie van evolutionaire bewustwording. Ten aanzien van het milieu geeft Douglas Hofstadter (1945) in die zin als leidraad mee: *superrationeel* handelen, gebaseerd op vertrouwen; het probleem niet benaderen als conflict, maar als een gezamenlijk belang; afscheid nemen van de ratio van de *homo economicus*, het basisprincipe van het kapitalisme (p. 86).

Het zou goed zijn als — in navolging van dit boek — dominees en priesters tijdens hun preken ook meer de actualiteit in filosofisch verband naar voren zouden brengen, bijvoorbeeld gekoppeld aan de evolutiegedachten van Teilhard de Chardin over bewustwording, vrijheid en verantwoordelijkheid. Wellicht zou dit ook een eind kunnen maken aan de huidige leegloop van Kerken. Het gaat hier immers om zaken, die ons allen raken.

HvB



**Paul Revis: De evolutie van brein en bewustzijn -
Het pionierswerk van Jung en Teilhard de
Chardin, Uitg. Parthenon, Almere 2009, 136 blzz.,
ISBN 978 0- 79578 09 2 , prijs: € 17,90**

Het werd hoog tijd voor de verschijning in Nederland van een goede inleiding op het leven en denken van zowel de psychiater Carl Gustav Jung als de evolutiebioloog Pierre Teilhard de Chardin. En wie had deze beter kunnen schrijven dan Paul Revis, jarenlang bestuurslid van de Interdisciplinaire Ver. van Analytische Psychologie (IVAP), thans ook de C.G. Jung Vereniging Nederland geheten, en tevens lid van een gespreksgroep in Leiden rond Teilhard?

In heldere taal vergelijkt Revis na een biografische schets van beide geleerden hun wetenschappelijk methoden, hun kentheoretische vooronderstellingen en hun uit empirisch materiaal gewonnen theorieën. Haarscherp legt hij de lezer uit, hoe beide denkers definitief konden breken met het materialistische en mechanistische wereldbeeld en daarmee met het in de wetenschap nog alom heersende reductionisme. Revis laat daarbij zeer nadrukkelijk uitkomen, dat Jung evenals Teilhard vasthoudt aan een empirische benadering, ook als hij zich bezighoudt met godsdienstpsychologie. In dat geval analyseert hij immers godsbeelden uit een reeks opgetekende dromen, hetgeen niets te maken heeft met een metafysische God: het zijn voor hem symbolen, die verwijzen naar een onbekende factor, een archetype. Verhelderend voegt Revis er dan aan toe, dat het eigenlijke archetype voor Jung niet het archetypische beeld is, maar de *potentie* die deze beeldvorming mogelijk maakt. Jung spreekt onder invloed van Kants *Ding-an-sich* over het *Archetype-an-sich*. Zo worden psychische inhouden in een metafysische ruimte naar buiten geplaatst.(p.42) Ook voor Teilhard geldt, dat de resultaten van zijn natuurwetenschappelijk onderzoek door extrapolatie naar wat hij zijn 'hyperfysica' noemt een metafysische verwijzing krijgen. Revis citeert Teilhard zelf om erop te wijzen, dat dit geenszins onwetenschappelijk genoemd kan worden: "Neem welk boek over de wereld, dat door een der grote hedendaagse geleerden geschreven is: Poincaré, Einstein, Jeans enz. Het is ondoenlijk een algemene weten-

schappelijke verklaring van het heelal te ondernemen zonder dat men de schijn op zich laadt het tot in zijn diepste diepte te willen verklaren. Eerst bij nader inzien blijkt deze hyperfysica geen metafysica te zijn¹. (p.38)

Toch neemt Christus in het werk van Jung en Teilhard een centrale positie in. Revis geeft duidelijk aan, hoe deze bij beiden valt te interpreteren. Dezelfde potentie die in het hindoeïsme tot Brahman en in het boeddhisme tot Dharmakya als symbool voor het Zelf leidde, bracht de westerse cultuur van het christendom tot Christus. Teilhard extrapoleert de evolutie na de *antropogenese* (ontwikkeling van de mens) via de *christogenese* naar het punt-Omega, waarin iedereen eens met elkaar in Christus zal zijn verbonden.

Geheel terecht rept Revis in de ondertitel van zijn boek over *het pionierswerk* van Jung en Teilhard de Chardin. Het heeft namelijk zowel implicaties voor onze ethiek als voor de mystiek. In respectievelijk hoofdstuk 5 (p.87-102) en hoofdstuk 6 (p.103-118) gaat Revis daarop in. Ik citeer: "Ethiek is ons niet 'geopenbaard' vanuit een metafysica, die naast of boven de fysische wereld staat. Ethiek is de overlevingsstrategie, het *contrat social*, van de mensheid die tot steeds complexere samenlevingsvormen evolueert. Ethiek betreft niet alleen de vormgeving van grote sociale (uiteindelijk mondiale) verbanden, maar berust bovenal op de relatie van individu tot individu" (p. 97). Revis noemt hier onder meer ook de band van Teilhard de Chardin met de priesterarbeiders.

Nadat ik het boek tot zover met veel instemming en bewondering had gelezen, rezen er bij hoofdstuk 6 toch enige bedenkingen. Revis uit hierin namelijk kritiek op zowel Jung als Teilhard, omdat zij zouden vasthouden aan het *ik* als ultiem anker in de realiteit en zij daardoor typisch westerse denkers zijn, die de splitsing in subject en object maar moeilijk kunnen loslaten. Revis stelt hier m.i. het ik als individu ten onrechte gelijk aan de persoon. In de persoon overstijgt het ik zich namelijk door zich open te stellen voor de ander.² Omega als Super-Persoon is zo de Christus, voor wie wij ons openstellen.

¹Évres Complètes, t. I, p.22

² *per-sonare* = Lat. door heen klinken



**Jacob Klapwijk: Heeft de evolutie een doel? Over
schepping en emergente evolutie, Uitg. Kok,
Kampen 2009, ISBN 978 90 435 1656 3, 314 blzz.,
€ 24,95**

Jacob Klapwijk (75) hield zich als hoogleraar filosofie aan de VU te Amsterdam vooral bezig met cultuur, cultuurgeschiedenis en historische ontwikkelingen. Na zijn emeritaat verdiepte hij zijn in 1963 al begonnen studie van de theorieën van Darwin en andere evolutiedenkers en zette hij zich aan een boek over de zoektocht naar zin. Veel evolutionisten zeggen namelijk dat alles toevallig en zinloos is. Maar wat is evolutie eigenlijk? Heeft die misschien ook een bepaalde gerichtheid op de mens? Vandaar de titel van zijn boek: *Heeft de evolutie een doel?* Met een Canadese vriend, de biologiehistoricus Harry Cook, wisselde hij daarover uitvoerig van gedachten. Maar het eigenlijke raamwerk ontleende hij aan de kerkvader Augustinus, aan Britse emergentiedenkers en de traditie van de reformatorische wijsbegeerte. In december 2008 verscheen zijn boek bij Cambridge University Press onder de titel *Purpose in the Living World? - Creation and Emergent Evolution*.

Onzes inziens heel terecht schrijft Klapwijk (p.17): "Denk niet, dat de vraag naar zingeving een exclusief christelijke interesse is.[...]. Stel, de mens is niet meer dan een toevallig product van de natuur, dan ook de menselijke geest, dan ook alles wat die geest heeft uitgebreed, darwinistische ideeën evenzeer als creationistische tegenconcepten. Een theorie is, zo gezien, niet meer dan een afscheidingsproduct van de hersenen, een hulpmiddel van *Homo sapiens* tot zelfhandhaving, zoals een bek, een klauw of indrukwekkend borstge-roffel in andere schepsels.[...] Ze zou in laatste instantie weinig of niets van doen hebben met waarheid en alles met machtsvertoon of imponeergedrag."

Met dit voor ogen komt Klapwijk tot een goed gefundeerde kritiek zowel op het ontologisch naturalisme, dat de materie als fundament van al het zijnde verabsoluteert, als op het creationisme met zijn verabsoluterende uitleg van het Genesisverhaal in de Bijbel. Hij

pleit voor een methodisch naturalisme, dat uitgaat van de ervaring die de natuur feitelijk verschaft. Telkens als de wetenschap voor-geeft de waarheid omtrent de zin van evolutie in pacht te hebben of te kunnen onthullen, is er sprake van *sciëntisme* (pseudowetenschap). Zo is het *evolutionisme* de opvatting van evolutie, die pretendeert de definitieve oplossing te zijn van het levensraadsel; het is in feite 'evolutionair naturalisme', een 'naturalistische ideologie', een geloofssysteem verpakt als wetenschap. (p.53) Als voorbeelden ervan noemt Klapwijk Richard Dawkins, Paul Churchland (p.57), Stephen Jay Gould, Jacques Monod (p.72), Michael Ruse en G.G. Simpson. (p.74) Met instemming citeert Klapwijk dan ook de Britse geneticus J.B.S. Haldane: "Ik ben niet zelf een materialist, omdat, als het materialisme waar is...we niet kunnen weten dat het waar is. Indien mijn meningen het resultaat zijn van chemische processen die zich afspelen in mijn brein, dan worden ze bepaald door de wetten van de chemie, niet door die van de logica." Klapwijk sluit zich daarbij aan: "Nooit... kan iemand beweren dat mentale processen identiek zijn met of volstrekt herleidbaar zijn tot materiële processen zonder zich te verstrikken in een logische contradictie...een *performatieve zelftegenspraak*." (p.75)

Kortom: ontologisch naturalisme? Nee! Methodologisch naturalisme? Ja! Uitgaande van de feiten, zoals deze vanuit de natuur door de mens kunnen worden waargenomen en ervaren komt Klapwijk tot zijn theorie van emergente evolutie. Kort gezegd komt deze neer op de opvatting, dat er op aarde "een veelvormige natuur [is] ontstaan met een scala van ordeningsprincipes en organisatieniveaus. Het *fysische niveau* is grondlegend; het is zo wijd als het kosmisch universum. Het omvat niet alleen energievelden en minerale stoffen, het is ook de materiële bestaansbodem van alle levende organismen. Op deze basis verheft zich het *biotische niveau*. De biotische zijnswijze manifesteert zich in heel de levende natuur. Want cellulaire organisatie, stofwisseling en reproductie zijn kenmerkend...Het *vegetatieve niveau* ligt een trap hoger. Het is karakteristiek voor het plantenrijk, maar ontbreekt niet in het dierenrijk. Immers, morfogenetische specificatie en fysiologische differentiatie tref je niet alleen aan in het plantenlichaam maar ook in het dierlijke lichaam. Tot slot is in de natuur het *sensitieve niveau* het hoogste. Je

komt het uitsluitend tegen in het dierenleven, want alleen in dieren is innerlijk leven, in de zin van sensorische ervaringen en instinctieve gevoelens, tot ontwikkeling gekomen." (p.115). Let wel: "de werkelijke verschillen in niveaus van complexiteit zijn niet kwantitatief maar kwalitatief van aard." (p.117)

Voor een goed verstaan: "Het zou mallotig zijn te menen dat het proces van emergente evolutie noviteiten heeft voortgebracht in de zin van volstrekt nieuwe dingen of entiteiten. Wat tot aanzijn kwam, waren additionele arrangementen. Reeds voorhanden entiteiten ondergingen een zodanige herprogrammering - ik spreek uiteraard in metaforen - dat nieuwe functies ontstonden [...] De biotische functie ontstond toen moleculaire aggregaten zich herschikten tot zelfregulerende monocellulaire micro-organismen [...] Ze ondergingen *modificatie* op zo'n manier dat nieuwe modale functies zich realiseerden op basis van de oude [...] De natuurkundige methode kan alle concrete verschijnselen verklaren, levensverschijnselen inclusief. De vraag is telkens: kan ze deze verschijnselen *volledig* verklaren? Gaan levende wezens helemaal op in het fysisch-chemische domein? Dit dient betwijfeld te worden. Immers, naast fysici en chemici melden zich microbiologen, botanisten, zoölogen en menswetenschappers, allemaal aandacht vragend voor bovenfysische betekenissen die levende systemen aankleven. Die betekenissen komen niet tot hun recht in natuurkundig onderzoek." (p.119-121)
Zo "laat het muzikale betekenisveld het fysische betekenisveld onverlet, maar overstijgt het tegelijk. Hoe? Door het ondergeschikt te maken aan esthetische wetten en spelregels. Emergentie heeft van doen met dit verschijnsel van zelfoverstijging of - zoals G.L. Stebbins zegt - van 'transcendental novelty'¹.

Je zou zo zeggen, dat Klapwijk met zijn emergente evolutietheorie geheel op de lijn zit van Teilhard de Chardin en Alfred North Whitehead. Niets blijkt echter minder waar. Zowel Whiteheads procesfilosofie als de evolutietheorie van Teilhard de Chardin en de systeemfilosofie van Ervin Laszlo rekent hij tot het emergentisme, een *-isme*

¹ G.L. Stebbins *Darwin to DNA, Molecules to Humanity* (San Francisco: Freeman, 1982), p. 167

dus, dat zoals het *sciëntisme* en het *evolutionisme* eerder ideologisch dan wetenschappelijk genoemd kan worden. Volgens hem "bevatten hun argumenten een alles-in-God-theorie, vaak aangeduid als panentheïsme, een opvatting die het midden houdt tussen theïsme en pantheïsme". (p. 275) Op de laatste bladzijde van het boek zegt hij het nogmaals heel duidelijk: "Het wordt tijd om afstand te nemen van al die eminente geleerden, die denken dat ze het levensraadsel hebben opgelost met de naturalistische conclusie dat mens en wereld lukrake uitkomsten zijn van blinde natuurkrachten. Laten we ook afstand nemen van de tegenovergestelde mening, de visionaire opvatting van die geleerden, die menen in de mens de kiem te hebben ontdekt van een gestaag groeiend goddelijk bewustzijn". (p. 280)

Indien Klapwijk Teilhard goed had begrepen, zou hij echter toenadering hebben gezocht. Hij schrijft: "In het raamwerk van [het] 'panpsychisme' brengt Teilhard ook God ter sprake. Hij ziet hem als de verlenging en vervulling van voorgaande synthesen".(p.272) M.a.w.: Voor Teilhard is God synoniem met het proces van evolutie en niet daaraan transcendent. Een regelrechte misvatting! Het bewustzijn, dat zich vanaf de *big bang* in de diverse zijsniveaus op een andere wijze manifesteert — *ge-modi-ficeerd* dus — heeft volgens Teilhard de vrijheid verworven in het zelfbewustzijn van de mens al dan niet te convergeren naar het punt-Omega. Hier pas heeft het deel aan het goddelijk bewustzijn. In het werk *L'apparition de l'homme*² lezen we dan ook: "J'ai donné conventionnellement le nom de 'Point Oméga' au pôle supérieur, conjecturé de la co-réflexion humaine". Wat door God werd geschapen is in de visie van Teilhard voor het bewustzijn toegankelijk door 'inspanning', d.w.z. 'verdieping' in en bevordering van de ander in zijn evolutie. De richting die het niet-metafysische deel van Teilhards werk *Le Phénomène humain (Het verschijnsel mens)* dan ook in de evolutie laat zien is die van een toenemende samenwerking, verantwoordelijkheid en vrijheid. Het zou goed zijn als het reformatorisch denken zich in die geest ontwikkelt. HvB

² Œuvres de Teilhard de Chardin, Ed. du Seuil, Paris 1956, "Remarques complémentaires sur la nature du point-Oméga ou de la singularité du Phénomène chrétien" - p. 371 - vert. in Bibliotheek Teilhard de Chardin dl. 12 'De menselijke groep', p. 136-139, Uitg. Het Spectrum, 1965



Aris Otzen¹: De evolutie - Een stroom van liefde; 1640 kb., te downloaden via Lulu.com voor € 3,-, als paperback te bestellen voor € 15,50. Gedrukte versie 227 blzz.; ISBN 978-1-4092-7717-0

De schrijver is drs. biologie, gaf als zodanig les aan het vwo en heeft zich daarnaast een aantal jaren bekwaamd in de yogaleer, waarin hij thans ook onderricht. In zijn boek onderneemt hij een serieuze poging om een moderne wetenschappelijke onderbouwing te geven aan het oude Indiase denken of, anders gezegd, een spirituele draai aan de moderne natuurwetenschap. Een ieder die dit zorgvuldig opgebouwde en vlotgeschreven boekje met aandacht leest, zal onder de indruk komen van de synthese die Otzen weet te leggen tussen de filosofie van het Oosten en de analytische wetenschap van het Westen. Enerzijds zijn daar dan de Oosterse mystieke leerstellingen gecombineerd met de praktijk van ascese, anderzijds het meer wetenschappelijk gerichte vooruitgangdenken, zoals dat in de evolutieleer van Teilhard de Chardin gestalte krijgt. De laatste wordt niet genoemd, maar zijn geest vond ik overal in het boekje aanwezig.

Dat maakt de benadering van Otzen tot iets heel bijzonders. Uitgaande van de *Wetenschap van de ziel* van swami Yogeshvarananda Sarasvati, een psychologie die berust op een duizendjarige traditie van meditatief schouwen, verbindt hij de vijf elementen aarde, water, vuur, lucht en ether met archetypische instincten of realisaties, zoals resp. structuur, fantasie, gerichtheid, onderscheidingsvermogen, communicatie. Hoe deze in opeenvolgende evolutiestadia als rijk van de mineralen, planten, dieren en mens op weg naar grotere vrijheid in wel 625 combinaties kunnen worden waargenomen, is heel verrassend: "Schoonheid is een goddelijk aspect dat, naar de mate van de persoonlijke realisatie van Goedheid en Waarheid, in de grove stof als vorm tot uiting komt.[...] Alle wezens zijn in feite mensen in wording. Dus alle levensvormen zijn beelden van God. Naar de mate waarin de ziel in involutie een betere grip krijgt over zijn fysieke lichaam zal dat beeld authentieker zijn. Bewustzijnsevolutie wordt daardoor zichtbaar in de vorm van het

¹ Zie: >www.spirituelewetenschap.nl<

lichaam, in het succes om aan die vorm een goddelijke schoonheid mee te geven.[...]De natuur levert ons lichamen van toenemende complexiteit. We hebben al deze lichamen leren hanteren tijdens een eindeloze reeks van wedergeboorten."(p. 111)

Het zal duidelijk zijn, dat de Oosterse opvattingen van 'karma' en 'reïncarnatie' een belangrijke rol spelen in Otzens benadering van evolutie. Het 'karma' moet daarbij worden beschouwd als de bron van alle diversiteit, die door het ego wordt opgebouwd. Daarbij is geen sprake van schuld. Het kwaad kan immers worden gezien als de onvoltooidheid van het proces. Het doel van de evolutie is de totale bewustwording. Voor het Oosten lag de weg daartoe eerder in de individuele verinnerlijking, de *terugkeer* naar de Bron. Voor het Westen lag zij in de inspanning te komen tot een rationele samenwerking van allen ten dienste van het geheel. Het is via die inspanning, dat Teilhard ons ziet *voortgaan* naar het punt-Omega, waarin wij allen met de Bron verbonden zullen zijn.

Terugkeer en voortgang

Velen in het Westen denken dat het Oosten *thans* spiritueler is dan het Westen. Dit is een misvatting, die ook bij het lezen van dit boekje niet wordt weggenomen. De rijke spiritualiteit van de Oosterse filosofie wordt thans eerder in het Westen als antwoord op onze kille rationaliteit gezien. In India bestaat zij over het algemeen in een weinig doorleefde, verstarde vormgeving. In de landen van het Oosten wordt thans de rationele westerse wetenschap omarmd, wij daarentegen grijpen steeds meer terug op de spiritualiteit van hun traditie. Het is de verdienste van Aris Otzen, dat hij de stromen van evolutionaire ontwikkeling, die ieder voor zich het gevaar liepen op te drogen, in dit boekje in een vruchtbare synthese laat samenvloeien. Verinnerlijking en inspanning om de problemen van de werldsamenleving op te lossen gaan hand in hand. "We kunnen niet genoeg benadrukken", aldus Otzen, "dat bewustzijn altijd al in optima forma in ons aanwezig was, alleen moest het aan ons bewolkte brein worden geopenbaard. Maar geleidelijk aan, tijdens de evolutie, trekt de mist toch op en zullen we wéten. Dan zullen onze handelingen effectief worden. Dan zal geen karma meer worden aangemaakt, maar juist worden opgelost, tot voordeel van de gehele mensheid."(p. 222)

HvB

Enkele opmerkingen over energie, materie en geest

Gerrit Teule

In de zeer bekende formule uit de speciale relativiteitstheorie van Albert Einstein zien we de stelling weerspiegeld, dat energie en materie uitwisselbaar zijn. Deze formule zegt dat de hoeveelheid energie E gelijk is aan de materie m , vermenigvuldigd met het kwadraat van de lichtsnelheid c , 300.000 km/sec. Dat houdt in dat een klein beetje materie een zeer grote hoeveelheid energie vertegenwoordigt. Nauwkeuriger gezegd: door de enorme factor c^2 in de formule komt 1 gram materie overeen met $8,988 \times 10^{13}$ joule. Dat is de verbrandingswarmte van circa 15.000 vaten ruwe olie, ofwel de energie van een bom van 21,4 kiloton TNT: dezelfde orde van grootte als de atoombom *Little Boy* die in 1945 Hiroshima verwoestte. Bij deze verschrikkelijke explosie werd iets minder dan één gram materie omgezet in pure energie.

We kunnen deze beroemde formule ook anders schrijven, zonder de feitelijke betekenis te veranderen. De onderste formule hiernaast is dezelfde formule, maar nu andersom gezet. Hier wordt de materie M weergegeven door de energie E te delen door het kwadraat van de lichtsnelheid, c^2 . Deze schrijfwijze suggereert, dat we dit in filosofische zin kunnen interpreteren als het 'stilzetten', ofwel het 'stollen' van energie. Om dat een beetje aanschouwelijk te maken, kunnen we het vergelijken met een raceauto, die op topsnelheid in een flits langsraast (E) en die gefotografeerd wordt met een hyperkorte sluitertijd (c^2). Van de snelheid blijft dan niets over, en we zien op de foto haarscherp een stilstaande raceauto (M), terwijl we bij volle snelheid en langere sluitertijd, zonder de camera mee te bewegen, alleen maar een waasje zouden zien. De formule zegt in overdrachtelijke zin: materie is gestolde energie. Of anders gezegd: materie is sterk vertraagde, stilgezette energie.

Het stuiterende heelal

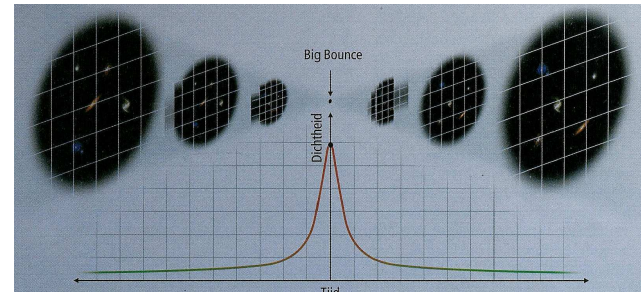
In de oerknaltheorie nemen we aan dat het hele heelal aanvankelijk zat opgesloten in een singulier punt: alles, inclusief de ruimte, was geconcentreerd in een puntvormig iets. Mocht u daar geen heldere voorstelling bij hebben, dan is dat geen bewijs van achterlijkheid.

De term 'singulier' betekent namelijk, dat de huidige natuurwetten daar niet geldig zijn. In feite weet dus niemand precies wat een 'singulier punt' is. Hoe lang dat punt daar bestond is niet een relevante vraag, want de tijd bestond ook nog niet. De tijd ontstond pas bij het ontstaan van de tijdruimte en dat gebeurde bij de oerknal. Op datzelfde moment, in dezelfde miljardste seconde, zouden ook alle huidige natuurwetten zijn ontstaan en zouden de natuurconstanten zijn bepaald. De bioloog Rupert Sheldrake zei daarover eens: "Wie dat gelooft, gelooft alles!" De echte oerknal is onmogelijk in een experiment na te bootsen (zelfs niet in de nieuwe *Large Hadron Collider* van CERN, de LHC in Geneve, die het overigens bij de eerste poging al begaf). Daarom blijft het altijd een hypothese, ook al doen veel wetenschappers alsof het de heilige graal is.

Laten we er in deze hypothetische zin nog even mee verdergaan. Als we de onvoorstelbaar grote hoeveelheid energie, waarmee dit heelal bij deze knal begon, zien als 'ongestolde energie', met een oneindig hoge temperatuur, dichtheid en druk, dan kan het proces van de oerknal en de evolutie daarna gezien worden als een proces van stolling en afremming. In letterlijke zin was dit een proces van extreem snelle expansie en afkoeling. Dat geldt vooral voor de eerste seconden en jaren na de oerknal, want toen daalde de druk en de temperatuur scherp. De materie condenseerde als het ware net zoals waterdruppels condenseren uit een wolk afkoelende stoom. Maar waar kwam die singulariteit vandaan? Ofwel, wat was er vóór de oerknal? Is dat een onzinvraag, die je niet mag stellen (want de tijd bestond immers nog niet) of ligt dat toch wat anders?

In het artikel *Het terugstuiterende heelal* bespreekt de fysicus Martin Bojowald een hypothetische mogelijkheid, die afwijkt van de bovenomschreven oerknalhypothese. Hij postuleert dat een vroeger heelal, dat na een fase van inkrimping, een *big crunch*, is ingedikt tot een grootte van een proton (wat dus nog niet een singulariteit is, want het is nog niet een oneindig klein puntvormig iets, wel bijna, maar nog niet helemaal). Onmiddellijk daarna expandeerde dit proton weer tot een nieuw heelal, volgens de onderstaande tekening.

Hij noemt dat de *big bounce*: de scheiding tussen twee fasen in het eeuwige heelal. Het heelal stuitert als het ware.



Natuurlijk zijn al deze woorden, stuiten, afkoelen, stollen, afremmen, niet meer dan gebrekkige benaderingen in taal. Een echte fysicus zal misschien zeggen dat uiteindelijk de wiskundige formule de enig juiste taal is om dit ongelooflijke proces te beschrijven (als het al zo is gelopen). De beschrijvende woorden zijn bedoeld voor de 'zwakken van geest', zoals ikzelf. Toch gebruik ik de woorden en de bijbehorende beelden, want anders zou dit artikel onbegrijpelijk zijn en ook niet door mij geschreven kunnen worden; door niemand eigenlijk. Dat is het kernprobleem met dit soort beschrijvingen: we gooien er een saus overheen van hedendaagse taal met hedendaagse betekenissen en dan denken we er iets van te begrijpen. Stel dat het experiment met de LHC in Geneve echt fundamenteel nieuwe inzichten oplevert, dan betekent dat weer een nieuwe saus. Bijna blindelings kunnen we zeggen dat morgen weer een andere saus populair is.

Hoe dan ook, de karakteristiek van de hoogste materieconcentratie bij de *big bounce* kunnen we zien als een extreem kleine tijdruimte ter grootte van een proton, gevuld met pure energie in de vorm van extreem helder licht, dicht op elkaar geperste fotonen, ofwel E in de meest geconcentreerde en zuivere vorm. Het is daarom interessant om hier een combinatie te maken met de eonhypothese van Jean Charon. Charon heeft voor een dergelijke kleine tijdruimte de term 'eon' bedacht, en hij gebruikt die term met dezelfde omschrijving:

een minuscuul kleine tijdruimte, gevuld met een 'kluwen' fotonen, pure energie, met extreem hoge temperatuur en dichtheid. Het zou daarom niet verkeerd zijn, en zeker ook heel suggestief, om bij de *big bounce* te spreken van een oer-eon. Omdat we in de eonen-hypothese het eon zien als drager van geestelijke eigenschappen, zou *E* ook interpreteerbaar zijn als zuivere geestelijke energie of als de voorloper of bron van alles wat geestelijk en materieel is. Het is daarom denkbaar dat de inhoud van het proton, zoals Bojowald het omschrijft, inderdaad tegelijk geestelijk en materieel van aard is: psychomaterieel, zou Charon zeggen. Als we daarbij de oerknal zien als een proces, waarin dit oer-eon zichzelf via de *big bounce* a.h.w. binnenstebuiten keert om daarmee de evolutie van het bewustzijn vrij baan te geven, zoals de eonische theorie omschrijft, dan is de oerknal dus in principe een geestelijke daad, een besluit dat zich onmiddellijk openbaart in een actie. Met veel fantasie kunnen we dan zeggen dat in de oerknal de eonen de expanderende ruimte in worden geblazen met de opdracht: "Ga heen en kom tot (zelf)-bewustzijn".

Eonen zijn dus geladen met de 'wil om tot bewustzijn te komen', en dat drijft deze evolutie voort. Het heelal, zoals wij dat nu kennen, is zo gezien een binnenstebuiten gekeerd oer-eon, dat aan het eind van het heelal weer in zichzelf terugkeert tot de grootte van het proton, waarna weer een oerknal volgt, enzovoort. Het stuiterende heelal suggereert bovendien, dat geest (bewustzijn) echt eeuwig zou kunnen zijn, zelfs over meerdere universa heen. Deze visie suggereert ook, dat de *big crunch* van het voorgaande heelal een beschrijving zou kunnen zijn van het bereiken van het punt-Omega, zoals Teilhard de Chardin dat beschrijft, de convergente van al het geestelijke. Uiteraard was dit niet wat Teilhard bedoelde, want hij situeert het punt-Omega aan het eind van dit heelal en niet aan het einde van het vorige, maar een dergelijke *big crunch* zou ook het einde van dit universum kunnen betekenen, in een *big bounce* naar een volgend universum, enzovoort, enzovoort. Bovendien is het mogelijk, dat het singuliere punt als zodanig slechts een extreem korte tijd bestaat en onmiddellijk weer expandeert in een volgende oerknal.

Big bang of big bounce, een voorzichtige conclusie kan hier in beide gevallen zijn dat alle deeltjes van dit heelal aanvankelijk extreem dicht bij elkaar waren, samengeperst in het oer-eon, en dat ze daarom, volgens de regels van de kwantumfysica, allemaal aan elkaar verstrengeld zijn en blijven. In essentie betekent dit, dat het heelal een eenheid is en dat alles met alles is verbonden via non-lokale communicatie.

De vraag die hier naar voren komt is hoe hieruit het leven, zoals wij dat kennen, kan zijn ontstaan. De vraag is dus of een willend iets (iets met de 'wil om tot bewustzijn te komen'), gewapend met de eonische mogelijkheden van geheugen, contemplatie (creativiteit) communicatie (non-lokaal) en actie (via de elektromagnetische interactie) in staat is om vanaf een leeg blad (een leeg en ongericht geheugen) via toevallige samenklontering van atomen en opslag van ervaringen te komen tot het allereerste levende macromolecuul. Het enig principiële daarbij is de wil om tot bewustzijn te komen en ik veronderstel in mijn boek *Wat Darwin niet kon weten* (hierna WDNKW) dat het gevoel voor schoonheid c.q. nuttigheid daarbij als kompas fungeert.

In het begin van deze evolutie verliep de materievorming met ontelbare toevalsexperimenten, waarvan er ook ontelbare mislukten. Maar mislukte experimenten werden onthouden, bekend door communicatie en daarom gaandeweg steeds meer vermeden ten gunste van gerichte experimenten met een hogere kans op nut en succes. Toeval zal in de eerste fasen van de evolutie dus een overheersende rol gespeeld hebben, zoals algemeen wordt aangenomen, maar verderop in de evolutie maakte het toeval steeds meer plaats voor intuïtieve probeersels, die niet meer louter toevallig gekozen werden omdat ze steunden op vastgelegde ervaring uit het verleden. De vraag is nu: komt hieruit een evolutie van steeds toenemende complexiteit, zoals we die in de natuur waarnemen? Ofwel, zou dit een evolutietheorie van het leven zelf kunnen zijn? Darwin zei iets over de evolutie van de levende vormen, maar zei niets over de evolutie van het leven en de geest zelf.

Uiteraard kunnen we uitstekend ons dagelijkse leven leiden zonder hierover ook maar een seconde na te denken. Nadenken over de oerknal en het ontstaan van geest en leven is voor veel mensen een ver-van-het-bed-show. Maar het komt iets dichterbij als we een verbinding maken met onze eigen geest. Ik gebruikte de term geest tot hier toe als het algemene woord voor ziel en bewustzijn. We kunnen die termen nog uit elkaar halen. Het oer-eon is dan de ziel; het Zelf-eon van dit heelal en bewustzijn ontstaat, zodra de ziel interacteert met de gevormde materie.¹ Deze interactie tussen geest en stof (waarbij stof gezien zou kunnen worden als gestolde, stilgezette geest!) geldt vanaf de allereerste atomaire constructies (het eerste simpele waterstofatoompje) tot en met onze uiterst complexe hersenen. Dezelfde interactie tussen geest en stof is ook geldig op de menselijke schaal en in het hier en nu. In mijn hersenen interacteert mijn ziel (mijn Zelf-eon) met neuronen, zodat uit deze combinatie het waak- of droombewustzijn ontstaat. Ook de gevolgen van de sterke vertraging uit de formule is hier waarneembaar: het Zelf-eon bezit als 'spetter uit de oerknal' nog dezelfde dichtheid en temperatuur, en dus ook dezelfde werkingssnelheid, als de niet-afgeremde energie van het oer-eon. Alle acties binnen dit eon verlopen dus hypersnel; ze verlopen met de eonische snelheden, die alleen binnen in een eon of het oer-eon kunnen bestaan. Denk voor een orde van grootte aan de pulseringssnelheden van het eon, volgens Charon 10^{23} pulsen per seconde. De neuronen zijn de vertraagde materie, gestolde geest, met de (tamelijk trage) hersensnelheden die we tegenwoordig met de moderne scannerapparatuur zelfs kunnen meten. Neuronen kunnen pulseren met een maximale snelheid van ca. 100 pulsen/seconde. In deze metingen blijkt, dat een begin van een neurale prikkeling in een afzonderlijke neuron zich vergroot tot een cascade van neurale activiteit over een groot gebied in de hersenen, en dan ontstaat er, na enkele tienden van seconden, een beeld in mijn waak- of droombewustzijn, en/of een actie in spiercellen. Gezamenlijk kunnen hypersnelle eonen en langzame neuronen desondanks samen toch grote snelheden van informatieverwerking bereiken; orden van grootte sneller dan de

¹ Ik maakte daarbij in WDNKW nog de aantekening, dat we dit oer-eon ook kunnen aanduiden als iets goddelijks of heiligs, want als dit niet goddelijk of heilig zou zijn, dan zou ik niet weten wat dan wel.

snelste supercomputers. Conclusie: alles is psychisch. De eonische geest is daarnaast ook eeuwig, althans voor zover het deze tijdruimte betreft, net zoals de eonen en het vanuit de zwaartekrachtruimte zichtbare en meetbare deel daarvan, de elektronen.

Daar zij licht...

In de fysica neemt men aan, dat er onmiddellijk na de oerknal een scheiding begon tussen de vier natuurkrachten: de elektromagnetische kracht, de zwakke en de nucleaire krachten en de zwaartekracht. Aanvankelijk waren deze krachten nog niet gescheiden, maar dat veranderde in de eerste seconden na de knal. Uit het bovenstaande kunnen we de hypothese opmaken, dat er met de oerknal ook een vijfde natuurkracht ontstond (of bestaat?) en dat is de eonische kracht, de geest, in een zeer nauwe relatie met het elektromagnetisme. Het is zelfs mogelijk, dat deze kracht de enige manifeste kracht was in het singuliere punt waaruit de oerknal voortkwam en dat de vier natuurkrachten dus voortkwamen uit de geest. Het is misschien ook mogelijk om dit samen te vatten in een nieuwe term, die ik voor de loop van dit artikel even gebruik: het eonische elektromagnetisme (door de fysicus Lawrence Fagg samengevat in de term licht, in de breedste zin van het woord). Deze kracht of combinatie van krachten is bij uitstek de bouwer van dit heelal. Het feit dat atomen volume aan elkaar klitten tot moleculen en grotere moleculaire structuren, is uitsluitend te danken aan dit eonische elektromagnetisme.

Na de oerknal en na het vormen van waterstof en helium in de eerste hete oersoep, was het de zwaartekracht die door middel van het samenpersen, tijdens het leven van de ster en vooral bij de eind-explosie, zorgde voor het ontstaan van de zwaardere atoomsoorten, zoals zuurstof, koolstof, silicium en ijzer. Dat zijn ook belangrijke elementen, waaruit ons lichaam is samengesteld. Maar het grootste deel van ons lichaam bestaat nog steeds uit de waterstof die in de eerste jaren na de oerknal ontstond door de samenvoeging van een elektron en een proton. Daarna (voor ons op aarde traceerbaar ca. 10 miljard jaar na de oerknal) begon het grote werk van de elektromagnetische en eonische krachten, nauw samenwerkend in de evolutie van grotere en complexe structuren: het verenigen van

verschillende soorten atomen tot moleculen en het bouwen van macromoleculen, eiwitten en uiteindelijk levende structuren, de cel en de samenstelling van cellen. Uit deze theorie is ook op te maken, dat deze levensprocessen zich overal in het heelal zullen afspelen, niet alleen hier op aarde. Het kwam allemaal voort uit hetzelfde licht.

Bewustzijnsevolutie

In de hele natuur (in elke levende entiteit) en ook in onze hersenen vinden we daarom dit eonische elektromagnetisme terug. Elke ordening en toenemende complexiteit, die door een soort van membraan wordt omsloten, is het product van deze kracht. Het verschil in snelheid tussen de geest (het oorspronkelijke licht van de oerknal) en de neuronen (als gestolde geest) leidt volgens de eonenhypothese tot twee vormen van bewustzijn: het eonische, snelle en stille bewustzijn, werkend met de snelheden van de ongestolde energie, pure geest, en het trage, neurale bewustzijn, werkend met de 'gestolde geest': de betrekkelijk trage neurale circuits. Deze intensieve samenwerking levert ons dagelijkse bewustzijn op, niet alleen in de mens, maar in alle levende entiteiten, vanaf de kleinste eencellige tot en met onze aarde aan toe, en misschien zelfs nog in grotere heelalstructuren, inclusief miljarden andere planeten. Er bestaan dus onnoemelijk veel gradaties van bewustzijn, variërend van uiterst beperkt tot heelalomvattend.

Gezamenlijk komen deze bewustzijnscomponenten (neuronen en eonen) in de mens op deze aarde tot een zelfbewustzijn, dat miljarden jaren nodig heeft gehad om zichzelf te ontwikkelen. Voor de geest is dit in feite de enige weg om tot bewustzijn te komen, en deze weg bestaat uit de bewustzijnsevolutie vanaf de oerknal: de langzame vorming van de materiele hulpmiddelen als hersenen, ogen en het ondersteunende lichaam, en inclusief alle benodigdheden om dit mogelijk te maken, zoals de materiële elementen en de membranen. In de natuur nemen we dat waar als de steeds toenemende complexiteit, waar Teilhard op wees. Maar binnen in het Zelf-eon (de diepste kern van mijn wezen, mijn ik, mijn ziel) heersen nog steeds dezelfde druk en temperatuur als in het eerste

stadium van de oerknal: eonen zijn letterlijk 'spetters uit de oerknal' en mijn eigen ziel is ook zo'n spettertje.

Er rest nog een vraag: Kon Darwin dit weten of veronderstellen? Het antwoord is: nee, natuurlijk niet, want dit gaat over allemaal zaken, die na zijn dood zijn bekokstoofd en die ook nog in hoge mate intuïtief en hypothetisch zijn. Maar een andere vraag is of hij het niet bij intuïtie aanvoelde, er een diep en vaag vermoeden van had. Het boek WDNKW kun je op twee manieren lezen: vanuit technisch/natuurkundig standpunt en vanuit het spirituele. Het eerste kan heel nuttig zijn voor de kennis over atomen, non-lokale communicatie, de oerknal, membranen, negatieve entropie, etc. In de loop van het boek breekt echter steeds duidelijker het spirituele door. De brede onderaardse rivier van het geestelijke, de informatieverwerking van de natuur, wordt steeds dichterbij het oppervlak van de natuur zichtbaar.

De vraag is dus: had Darwin hiervan een vermoeden? Ik denk van wel! Hij kon het niet onder woorden brengen, maar diep in zijn geest, om zo te zeggen op eonische manier, voelde hij het aan. Diep in zijn geest borrelde de spirituele onderstroom van de evolutie. Een citaat uit zijn biografie: "Deze [bron van overtuiging] is het gevolg van de buitengewoon grote moeilijkheid, of eerder onmogelijkheid, je te kunnen indenken dat dit immense en prachtige universum, waartoe de mens behoort met zijn vermogen ver achterwaarts en ver in de toekomst te kijken, het resultaat zou zijn van blind toeval of onvermijdelijkheid". In wetenschappelijk opzicht kon hij deze psychische onderstroom niet benoemen, omdat hij er geen woorden voor had en omdat de directe materiële waarneming (door de microscoop) dit vermoeden niet rechtstreeks ondersteunde. Toch schrok hij ervan, toen hij merkte dat zijn theorie a.h.w. gekaapt werd door atheïstische en puur materialistische wetenschappers, en hij werd opgevoerd als hun lichtend voorbeeld. Dat had hij nooit zo bedoeld en ook nooit zo gezegd. Over zijn geloof zei hij: "Ik ben een agnost".

Darwin beseftte heel goed, dat zijn godsbegrip ver verwijderd was van het gangbare godsbeeld in zijn tijd, zover zelfs dat hij het maar

liever voor zich hield, ook uit liefde voor zijn diepgelovige vrouw Emma. Hij was zijn traditionele godsgeloof ook kwijtgeraakt door de dood van zijn dochtertje Elisabeth, toen ze tien oud jaar was. Zij was volgens Darwins autobiografie de "lieveling van het gezin en de troost van onze oude dag".

De subtitel van WDNKW is: "Een reis naar de spirituele binnenkant van de evolutie". Op de achterzijde, waar je dus normaal aankomt als je het boek uit hebt, staat de tekst: "Wie een reis maakt naar de spirituele binnenkant van de natuur, komt oog in oog te staan met het onzegbare, het Heilige". Na alle onderzoeken over de mysteries van de kwantumnatuurkunde en de nieuwe astronomische en biologische ontdekkingen valt daar in deze tijd iets meer over te zeggen. Charon schreef een boek met de titel *Ik leef al vijftien miljard jaar*, uitgaande van de gedachte dat de oerknal het begin was. Hij baseerde daarop zijn complexe relativiteitstheorie en dat was weer een voortzetting van Einsteins wereld in vijf tekens:

$$E = mc^2$$

Deze formule is dus veel spiritueler dan u misschien zou denken. Door de spirituele onderstroom zijn wij rechtstreeks verbonden met dit heelal en haar oorsprong, en misschien zelfs wel met een reeks van universa achter elkaar, zoals de *big bounce*-theorie suggereert.

PRO-GAMMAatjes

- **Warmlopen voor je geloof**

Marcel Holl *Warmlopen voor je geloof - Gids voor gesprek met twee, vier of meer* verscheen vanuit het bureau voor geloofscommunicatie De Zalige Zalm. Het boekje nodigt uit om met een aantal mensen te gaan wandelen en reikt een zevental werkvormen aan om tijdens de wandeling met elkaar het geloofsgesprek te voeren. *Warmlopen* voorziet tenslotte nog in een aantal praktische tips om tot een geslaagde wandeling te komen. Te bestellen bij de KBS: ISBN 978 90 6173 134 4 via haar website: >http://www.rkbijbel.nl/?p=webshop&id=210&/warmlopen_voor_je_geloof< - € 14,50



Bruce M. Hood: Supersense - Waarom wij in het bovennatuurlijke geloven. Ten Have 2009 - ISBN 978 90 79001 14 9, 304 blzz., € 22,90

De neurowetenschapper Bruce M. Hood is voorzitter van het *Cognitive Development Center* aan de faculteit Experimentele Psychologie van de Universiteit van Bristol. In dit boek ontvouwt hij met talrijke voorbeelden veelal uit zijn onderzoek bij kinderen het idee, dat bovennatuurlijke overtuigingen (*supersense*) voortvloeien uit onze erfelijke toerusting. Het is volgens hem als bij het gebruik van taal. Het ontwerp van onze geest dwingt ons tot het waarnemen van organisatie. De taalwetenschapper Noam Chomsky "beweerde, dat het ontwerp van onze geest iets in zich draagt waartoe we geen toegang hebben, maar wat we wel kunnen benutten wanneer we moeten communiceren, en dat dit bekend staat als de universele grammatica - de onzichtbare wetten die de taal regeren" (p. 103). Bruce Hood heeft er begrip voor, dat zoveel mensen de evolutieleer van Darwin maar moeilijk kunnen accepteren: "Richard Dawkins heeft er zich al eens over beklagd, dat het lijkt alsof de menselijke hersenen ontworpen zijn om de evolutie verkeerd te begrijpen. Ik denk, dat hij gelijk heeft," aldus Hood (p. 76). "Waarom kunnen we met ons verstand geen vat krijgen op natuurlijke selectie, en waarom is het creationisme zo succesvol in een christelijke fundamentalistische omgeving? Het antwoord is, dat onze geest van nature geneigd is tot een creationistische zienswijze. Het creationisme is tenslotte door de menselijke geest ontwikkeld, terwijl evolutie door natuurlijke selectie een feit is dat we ontdekten hebben" (p. 79).

Bij deze woorden van de auteur moeten we, dacht ik, even stilstaan. Is daar sprake van een tegenstelling? Vond de ontdekking van natuurlijke selectie niet evenzeer plaats door de geest, die het waargenomene ordent? Bruce schrijft: "Elke cultuur heeft een schepingsverhaal doordat mensen er van nature toe geneigd zijn de wereld te begrijpen in termen van patronen, doelen en oorzaken. Het hele idee van evolutie van het leven op aarde met al zijn planten en dieren gaat in tegen onze voorstelling, die voortkomt uit het ontwerp van onze geest. We zijn niet van nature geneigd tot een theorie

die geen doel en richting kent en toch in staat is de enorme verscheidenheid van levensvormen te verklaren." (p.79). Dat er een evolutietheorie als die van Teilhard de Chardin is, die Darwins leer koppelt aan een doel en richting, weet Bruce Hood kennelijk niet. Zijn stelling is, dat de mens op verschillende wijzen geloof hecht aan interpretaties van het onzichtbare, het bovennatuurlijke, zelfs als de wetenschap dit geloof door rationele argumenten heeft ontkracht.

De schrijver onderscheidt wereldse en godsdienstige bovennatuurlijke overtuigingen. Hij maakt duidelijk, dat het merendeel van alle mensen wel één of meer van deze overtuigingen koestert. Wat voor de één bijgeloof is, is voor de ander 'n diepe, soms onbewuste drijfveer, die richting geeft aan zijn handelen. Zoals gezegd, Hood geeft daarvan vele voorbeelden. Zo legt hij aan volwassenen, onder wie studenten, de vraag voor wie het wollen vestje van een moordenaar zou willen dragen (hoofdstuk 2 p. 40 ev.). Velen bedanken daarvoor. Waarom breken we huizen af waarin gruweldaden zijn begaan? (Proloog p. 7 ev.) Hood verklaart dit vanuit veler geloof in een onzichtbare wezenskern (*essentie*) die kan worden overgedragen op voorwerpen die met ons zijn verbonden. Op voorwerpen, maar uiteraard ook op organen. Wie wil het hart van een moordenaar geïmplanterd krijgen? (hfdst. 7 p. 182 ev.) In hoeverre wordt je eigen identiteit door implantaties veranderd? Intrigerende kwesties, die Hood aanvult met zijn beschouwingen over de waarde, die mensen toekennen aan originaliteit en authenticiteit. "In 2005 verkocht Sotheby's in Londen *Dame aan het virginaal* voor 32 miljoen dollar, na 10 jaar gekissebis over de vraag of het een oorspronkelijk meesterwerk was van Vermeer of een 20ste-eeuwse vervalsing toegeschreven aan de meestervervalser Han van Meegeren [...] Voor verzamelaars beantwoordt het bezit van een oorspronkelijk object aan een diepere behoefte om in contact te komen met de vorige bezitter" (p. 217). Dit psychologische essentialisme ziet Bruce ook in de verering van relikwieën van heiligen (bv. Franciscus p. 107) of parafernalia van beroemdheden (de TV-held Fred Rogers - p. 227).

De vele vaak saillante verhalen over de maar al te menselijke emoties en neigingen bestempelen ons allesbehalve tot het rationele wezen, waarvan de wetenschap graag uitgaat. Bruce Hood vraagt

zich dan ook af: "Kunnen we ons ooit van onze irrationaliteit bevrijden? Zal de mens ooit redelijk worden?" En hij vervolgt: "Ik geloof het niet [...] Ook al hebben mensen het vermogen om logisch te denken en zich een oordeel te vormen, toch denk ik dat we bepaalde dingen in het leven als ontoegankelijk voor rationele analyse zullen blijven beschouwen. Dit komt doordat de samenleving bovennatuurlijk denken nodig heeft als onderdeel van een geloofssysteem dat de leden van een groep samenbindt met heilige waarden."

Hier nu past volgens mij een punt van kritiek op de overigens zo voortreffelijke uiteenzettingen van Bruce Hood. Het groepsdenken, dat hij hier verdedigt, is maar al te vaak gebaseerd op waarden, die men voor heilig houdt en daarom te vuur en te zwaard verdedigt. De wetenschap is hard nodig om wat ook hij ziet als waandenkbeelden te ontcrachten, zelfs als deze op een lange traditie berusten en van geslacht op geslacht zijn doorgegeven. Wat het evolutieproces laat zien is dat de mensheid zich steeds meer bewust wordt van de noodzaak om niet vanuit de enge groep te denken, maar vanuit de mens als onderdeel van de gehele mensheid. Dit bewustwordingsproces is — inderdaad zoals Bruce Hood stelt — een natuurlijk proces, dat in een kind vanaf de geboorte werkzaam is en dat gericht is op het vinden van patronen en structuren. Dat Bruce Hood zichzelf dan toch profileert als atheïst (p. 147), hangt mogelijk samen met het feit, dat hij godsdienst (nog teveel) ziet met de ogen van Charles Darwin, Richard Dawkins en Daniel Dennett. Hij schrijft: "Daarom denk ik dat supernaturalisme bij volwassenen een overblijfsel is van kinderlijke misvattingen, waarmee niet grondig is afgerekend." (p. 116).

Hood gaat er daarbij vanuit, dat de materie de natuurlijke leverancier van de bovennatuurlijke geest is. Dit in tegenstelling tot Teilhard de Chardin. Zijn uitgangspunt zou veel van de als bizar en onredelijk afgeschilderde situaties in dit boek kunnen verklaren als een tijdelijke misvatting van de mensheid op haar weg naar de bewustwording van haar eigen doel. In die zin staat de mensheid nog in de kinderschoenen. Bruce Hood heeft echter gelijk als hij schrijft: "Kinderen hebben een interessante eigenschap met wetenschappers gemeen. Beiden hebben er moeite mee om van mening te verande-

ren. Ze zijn in de greep van een theorie"(p.109/110). Het zal dus nog wel even duren voordat de mensheid volwassen is en niet meer vasthoudt aan de heilige waarden van welke groep ook, maar zich geheel wijdt aan de menswording.

Bruce Hood schrijft: "Daniel Dennett vergelijkt godsdienstige ideeën met een parasiet die ons ertoe aanzet bovennatuurlijke overtuigingen te verspreiden door de geest van het kind te infecteren. Een interessante vergelijking die sterke gevoelens kan opwekken, maar Dennett negeert een belangrijk deel van de analogie: virussen en parasieten kunnen alleen maar gastheren infecteren die voor ze openstaan." (p. 69) Het feit dat Hood opmerkt, dat Dennett iets belangrijks negeert, leg ik positief uit. Volgens mij meent ook Hood daarmee, dat het geloof geen vorm van indoctrinatie is, maar van een inpassing in een bestaande geestestoestand. Met andere woorden: de wereld wordt via het menselijk bewustzijn geïnterioriseerd. Of — zoals Bruce zelf schrijft: — "Kinderen filteren informatie in hun geest en zoeken naar eerdere ervaringen waarmee de nieuwe informatie vergeleken kan worden" (p. 67).

Samenvattend: "De cultuur kan deze overtuigingen voeden met verhalen en verbeeldingen, maar ook daarvoor waren ze al springlevend vanwege onze natuurlijke neiging om te denken dat er 'iets meer' is, zoals William James dit noemde. De cultuur heeft deze bestaande overtuigingen alleen betekenis en inhoud gegeven" (p. 263). "Ik denk", aldus vervolgt Bruce Hood, "dat *supersense* zelfs in een modern tijdperk zal blijven bestaan, doordat hij ons in staat stelt ons te verbinden met het idee, dat er heilige waarden zijn. Iets is heilig, wanneer de leden van een samenleving er een waarde aan toekennen die niet in geld kan worden uitgedrukt" (p. 264). "Als jonge kinderen kunnen we nog in het centrum van de aandacht van onze ouders staan, maar naarmate we opgroeien moeten we leren lid te worden van het menselijk ras. We moeten onze weg vinden in een sociale wereld van tegengestelde belangen. En we moeten leren lid te worden van een gemeenschap met collectieve heilige waarden."

Een prachtig boek voor gelovigen en atheïsten op weg.

HvB

Ingezonden brief:

Ik wil hierbij graag even reageren op het commentaar van Gerrit Teule in het juninumnummer van *GAMMA* (jrg. 16 nr. 2, p. 04-08) op mijn artikel 'Exit epifenomenalisme: het einde van een vluchtheuvel' in *GAMMA* (jrg. 16 nr. 1, maart 2009, p. 12-36).

De heer Teule noemt veel zinnige dingen in zijn bijdrage, zoals dat het fluiten van een stoomfluit wel degelijk een subtiele invloed heeft op de werking van de locomotief en het beeld daarom geen goede metafoor kan zijn voor de theorie van het epifenomenalisme. Hiervoor spreek ik graag mijn waardering uit. Daarnaast vermeldt Teule echter ook twee dingen waar ik niet mee kan instemmen:

- Allereerst stelt hij dat het woord 'bewustzijn' 'te slordig of algemeen wordt' gebruikt in *Exit epifenomenalisme*. Dit is m.i. niet aan de orde, omdat het ons uiteraard uitsluitend te doen is om de definitie die binnen het epifenomenalisme zelf aan 'bewustzijn' wordt gegeven. Onder 'bewustzijn' verstaat men in epifenomenalistische kringen uitsluitend de fenomenale, subjectieve ervaring oftewel de kwalitatieve, subjectieve aspecten van de geest (de zogeheten *qualia*). Uitsluitend van bewustzijn in deze fenomenale zin wordt door epifenomenalisten gesteld dat het volstrekt machteloos is.
- Ten tweede wijst hij op een specifieke theorie van Jean Charon en contrasteert die met een vermeende worsteling met psychogene causaliteit in ons artikel. We hebben ons echter met opzet niet uitgebreid uitgelaten over de precieze aard en manifestaties van psychogene causaliteit en de interactie tussen lichaam en geest, omdat we ons - zoals de titel al aangeeft - bijna volledig wilden concentreren op epifenomenalisme. Aan het eind van ons artikel geven we echter wel aan dat ook elke vorm van parallellisme (evenals de materialistische identiteitstheorie) bij voorbaat onhoudbaar is, en wel om vergelijkbare redenen als waarom het epifenomenalisme het wijsgerige toneel dient te verlaten. Het parallellisme leidt namelijk tot een volledig onkenbaarheid voor de geest van de fysieke werkelijkheid als zodanig en bovendien tot een onvermogen van de geest om zich

op welke wijze ook te uiten in de materie (en bijvoorbeeld iets te schrijven of zeggen over bewustzijn in fenomenale zin).

Ik ben overigens geen kenner van het werk van Charon. Ik ken het bestaan ervan voornamelijk doordat het aangehaald wordt in het boek *Onvergankelijk!* van Jim van der Heijden en in diens artikelen in het tijdschrift *Terugkeer*. Maar indien Charons panpsychisme parallellistisch uitpakt, d.w.z. zolang er volgens hem geen echte causale invloed uitgaat van de fenomenale (d.w.z. subjectief beleefde) kant van de geest op de materie, is zijn systeem net zo onhoudbaar als elke andere vorm van parallellisme. Daarom noemen we ook slechts twee mogelijke antwoorden op filosofisch niveau, namelijk idealisme (dus van het panpsychisme alleen de strikt idealistische varianten) en een echt interactionisme. Het is bijvoorbeeld niet voldoende te stellen dat elk materieel deeltje gepaard zou gaan met een subjectief aspect, maar dat subjectieve aspect moet daarbij logisch gezien ook echt invloed kunnen hebben op het materiële deeltje in fysieke zin. Zolang dat niet het geval is, dient de theorie verworpen te worden, zoals Hein van Dongen en ik volgens mij genoegzaam hebben aangetoond in ons artikel. Ik nodig dhr. Teule gaarne uit om aan te geven waarin de theorie van Charon (of anderen, zoals Teilhard de Chardin) werkelijk interactionistisch is en de valkuil van een onhoudbaar parallellisme weet te vermijden.

drs. Titus Rivas
titusrivas@hotmail.com

Antwoord aan Titus Rivas
Gerrit Teule

De heer Rivas nodigt mij in zijn ingezonden brief uit aan te geven, op welke manier de theorie van Charon en Teilhard de Chardin "werkelijk interactionistisch is en de valkuil van een onhoudbaar parallellisme weet te vermijden".

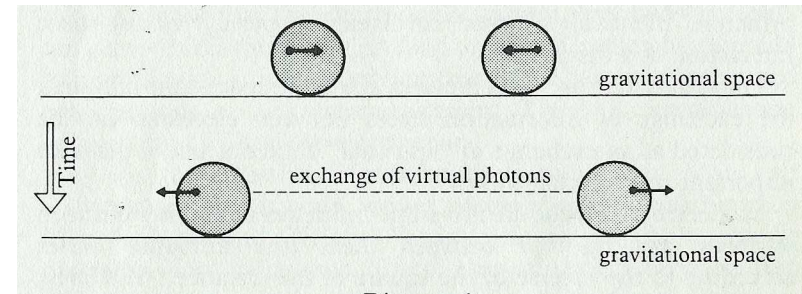
Met de term fysicalisme bedoelt men, dat invloeden op de hersenen alleen afkomstig kunnen zijn van fysieke bronnen en vanuit de fysieke wereld. Geest en bewustzijn, die dus niet fysiek zijn, zouden

dan géén invloed kunnen uitoefenen op de neuronen (aldus het epifenomenalisme). In de term fysicalisme schuilt echter een impliciete en onuitgesproken aanname en die is, dat alleen *deze* zwaartekrachtruimte (de tijdruimte van de relativiteitstheorie, waarin wij leven) gerekend mag worden tot het fysieke. Andere mogelijke tijdruimten zouden dan niet bestaan. In de loop van de vorige eeuw werd de onjuistheid van deze gedachte steeds duidelijker door de hypothesen over zwarte gaten en het singuliere punt bij de oerknal (zie ook mijn artikel over de *big bounce*, het stuiterende heelal ¹).

Een algemene vraag vanuit de eonenhypothese is daarom of we eigenlijk wel kunnen spreken van een 'normale' causale relatie, als die bestaat uit een interactie tussen twee afzonderlijke tijdruimten (dus tussen twee eonen of tussen een eon en de zwaartekrachtruimte). Als dat niet zo is (een causale relatie zou dan alleen kunnen of mogen bestaan binnen één tijdruimte en wel onze zintuiglijke waarneembare zwaartekrachtruimte), dan is er dus een probleem. De gepostuleerde eonische tijdruimte, het eon, waarin zich geestelijke processen afspelen, is namelijk óók een fysische tijdruimte, maar wel geheel gescheiden van de zwaartekrachtruimte. Het wordt nog complexer, als we beseffen dat de eonische tijdruimten verspreid zijn door de zwaartekrachtruimte heen, overal, en dus ook in onze hersenen. Achter elk elektron verschuilt zich een eon. Als dit contact tussen verschillende tijdruimten onmogelijk is, ook al zijn ze intens met elkaar verweven, dan kan de geest in het eon dus niets verrichten in de fysieke wereld. Dan kom je terecht bij epifenomenalisme, parallelisme of nog dwazere zaken.

De essentie van causale relaties tussen twee eonen volgens de eonenhypothese is, dat deze tweezijdige relatie alleen tot stand komt via een virtuele uitwisseling van de spin van twee fotonen (altijd in evenwicht met elkaar en zonder dat er energie aan te pas komt). Het effect daarvan is dat de twee eonen/elektronen t.o.v. elkaar een bewegingsverandering ondergaan, volgens de bijgaande tekening (van Jean Charon, diagram 6, blz. 63, *The unknown Spirit, the unity of matter and spirit in space and time*).

¹ In deze *GAMMA*, p. 43 ev.



Dit is **het cruciale punt** waar het bij de interactie tussen geest en stof om draait, want een door geestelijke processen in beweging gezet eon, dat dus ook een elektron is, kan in zijn hoedanigheid als elektron een cascade van neurale activiteit in beweging zetten (en alles ook vice versa, want de interactie is geheel tweezijdig). De neuronen fungeren dus als een versterker van extreem subtiele fysische processen, die veroorzaakt worden door de geest (vergelijk hier de stoomfluit op de locomotief.) Dit is psychokynese in haar meest basale vorm. Op deze manier kunnen eonen en neuronen samenwerken en die **samenwerking** levert het bewustzijn op. Er is dus geen bewustzijn alleen in het eon (er zijn wel geestelijke processen: geheugen, contemplatie, communicatie en actie!) en ook niet alleen in de hersenen (wel talloze al of niet automatisch verloopende neurochemische processen!), maar juist in de combinatie van de twee. Als je het eonische deel 'geest' noemt, dan is bewustzijn dus de resultante van geest en stof, gezamenlijk volgens Charon ook aan te duiden als psychomaterie. Juist in de tweezijdige interactie tussen eonen en neuronen (via virtuele fotonencommunicatie) ontstaat het (waak)bewustzijn en het heldere zelfbewustzijn. Als eonen (en in het bijzonder het belangrijkste eon, het Zelf-eon, mijn ziel, mijn ik) en neuronen afscheid nemen van elkaar, dan treedt dus bewuste-loosheid in. Is dat afscheid definitief, dan betekent dat de dood van het lichaam (met coma als een mogelijk tussenstadium). Uiteraard blijft daarmee het verschijnsel 'bewustzijn' nog steeds een mysterie.

Parallellisme is hier dus uitgesloten, want het is niet zo dat (zelf-) bewustzijn in beide (eonen en neuronen) los van elkaar aanwezig is. Integendeel, het bewustzijn bestaat (als emergent verschijnsel)

alleen in de intensieve samenwerking, en die samenwerking is virtueel fotonisch en non-lokaal (want tussen twee tijdruimten). De interactie is volledig gebaseerd op de werking van de elektromagnetische kracht (licht, in de breedste zin van het woord). Het is ook de samenwerking tussen een hypersnel deel (de eonen) en een betrekkelijk langzaam deel (de neuronen), en dat lost ook een snelheidsprobleem op: de geniale 'flits', het Aha-Erlebnis, de snelle intuïtie.

Dit is in grote lijnen de denkrichting die de eonenhypothese aanreikt om het probleem van parallellisme en epifenomenalisme op te lossen. Een moeilijkheid blijft uiteraard altijd de bewijsvoering. Men kan zich immers afvragen of het wel zin heeft om *überhaupt* in deze richting verder te zoeken, want de ultieme bevestiging zullen we in de fysieke zwaartekrachtruimte nooit kunnen vinden. We kunnen immers niet kijken of wetenschappelijk waarnemen in het binnenste van een andere tijdruimte dan onze zwaartekrachtruimte? Op dezelfde manier kunnen we ook niet kijken in het binnenste van een zwart gat. Ook het singuliere punt van de oerknal blijft voor ons altijd een mysterie. Ik heb al vaker betoogd, dat mijn Zelf-eon een 'spetter uit de oerknal' is, met dezelfde mysterieuze karakteristiek van onbenaderbaarheid. We kunnen alleen iets over deze verschijnselen te weten komen door *circumstantial evidence*, hypothesevorming en introspectie. Toch is het kennelijk mogelijk om de processen in de oerknal op de miljardste seconde te kunnen volgen, althans te berekenen. We tasten niet helemaal in het duister, maar een waarschuwing is hier op zijn plaats.

Hier geldt de volgende metafoer. Stel, ik loop op een stikdonker laantje met zo hier en daar een straatlantaarn. Op een donker stukje voel ik vaag iets uit mijn zak glijden. Omdat ik zoals altijd loop te dromen, tast ik pas een paar meter verderop mijn kleding af en kom tot de conclusie, dat ik mijn beurs verloren heb. Wat doe ik dus? Ik loop naar de dichtstbijzijnde straatlantaarn en ga zoeken naar mijn beurs. Een wijze komt langs en vraagt mij: "Vriend, wat zoekt gij?" Wijzen willen dat altijd graag weten. Ik wijs naar het laantje en zeg: "Ik heb daar ergens mijn beurs verloren." De wijze schudt meewarig zijn hoofd. "Maar vriend, als die beurs daar ergens ligt, waarom

zoekt gij dan hier?" Ik zeg: "Dat is toch logisch? Hier kan ik tenminste wat zien."

Moraal: Als de eonenhypothese met zijn onkenbare eonische tijdruimten correct is, dan heeft het geen zin om alleen in de fysieke wereld te blijven zoeken naar geest en bewustzijn, op de manier zoals veel materialistische wetenschappers dat doen. Elke constructie, die alleen gebruik mag maken van de fysiek waarneembare wereld, is bij voorbaat al onjuist c.q. onvolledig en leidt tot onhoudbare redeneringen. Charon laat zien, dat het aannemen van de mogelijkheid van eonische tijdruimten, samen met de zwaartekracht-ruimte functionerend in een vijfdimensionaal universum, cruciaal is voor het begrip van geest en bewustzijn. Het helpt ook als we beseffen, dat de aloude en bekende elektromagnetische kracht hier een allesbepalende rol speelt. Het mag er dan donker zijn, helemaal onbekend is het terrein niet.

Pro-GAMMAatjes

- Bij de redactie kwamen de volgende boeken binnen van Ervin Laszlo: 'Kwantumshift in het werelddrein - De impact van nieuwe wetenschap op ons en de wereld' en 'Kosmos - Een integrale visie op de wereld'. Beide boeken zijn in 2008 verschenen bij Uitg. Ankh Hermes. Door ruimtegebrek was het ons niet mogelijk hiervan een recensie in ons septembernummer af te drukken. Wij verwijzen echter naar onze website, waarop binnenkort ook de recensies van deze boeken kunnen worden gelezen: >www.teilhardechardin.nl<
- Op 26 juli 2009 stond in de Nieuwsbrief van Katholiek Nederland onder de kop *Speculaties over pauselijke rehabilitatie Teilhard de Chardin*: Een opmerkelijke passage in de homilie van paus Benedictus XVI, eergisteren gehouden in de kathedraal van Aosta, heeft aangezet tot speculaties over de rehabilitatie van de Franse jezuïet Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955). De paus sprak in zijn homilie over de betekenis van de liturgische functie van de priester, waarbij hij verwees naar het 'grote visioen' van Teilhard de Chardin. "De liturgie is niet iets

wat naast de werkelijkheid van de wereld staat, maar het is dezelfde wereld die een levende hostie wordt, die liturgie wordt. En dan het grote visioen dat ook Teilhard de Chardin had: aan het einde zullen we een ware kosmische liturgie hebben, waarin de kosmos tot levende hostie geworden is." De Milanese theologiehoogleraar Vito Mancuso noemde deze uitspraak vandaag in de Italiaanse krant *Corriere della Sera* 'verrassend', omdat het kerkelijk leergezag sommige denkbeelden van Teilhard de Chardin ooit heeft veroordeeld. [...] Hij kwam verscheidene malen in conflict met het kerkelijk leergezag. Vooral zijn beschrijving van het kwaad als 'evolutionair afvalproduct', wekte verontwaardiging. Het Heilig Officie, de voorganger van de Congregatie voor de Geloofsleer, waarschuwde de gelovigen in 1962 als volgt. "Zonder een oordeel te vellen over zaken welke de wetenschappen betreffen, is het voldoende duidelijk, dat op het gebied van filosofie en theologie deze werken wemelen van zulke dubbelzinnigheden, ja zelfs ernstige dwalingen, dat zij in botsing komen met de katholieke leer." Dit oordeel is nooit officieel herroepen.

- **Op zaterdag 5 september 2009 om 17.00 uur** vindt in de **Woudkapel te Bilthoven** onder het thema 'Zien en gezien worden' de eerste viering plaats van **RenaissanceMovement**. Deze viering volgt uit de inwijding en bevestiging van ds. Joan Elkerbout als Interfaith Minister te New York. Zij hoopt een nieuwe vorm van vieren en verdieping te creëren waarin velen zich kunnen (her)vinden, waarin elke religie en traditie zijn eigenheid en waarde blijft behouden en ons een rijkdom aan wijsheid kan geven. Als u erbij wilt zijn, gelieve u dat even te melden i.v.m. de capaciteit van de kerk. U vindt daartoe een contactformulier op >www.renaissensemovement.nl<.
- **Op woensdag 25 november** vindt vanaf 11 uur een vergadering plaats van de **Stichting Teilhard de Chardin**, Op de Wieken 5, **Heiloo**. Indien u belangstelling heeft voor een bestuursfunctie al dan niet na een inwerkperiode waarin u bepaalde taken op zich neemt, dan horen wij dat graag en ontvangt u tijdig van ons een uitnodiging met agenda.

wat naast de werkelijkheid van de wereld staat, maar het is dezelfde wereld die een levende hostie wordt, die liturgie wordt. En dan het grote visioen dat ook Teilhard de Chardin had: aan het einde zullen we een ware kosmische liturgie hebben, waarin de kosmos tot levende hostie geworden is." De Milanese theologiehoogleraar Vito Mancuso noemde deze uitspraak vandaag in de Italiaanse krant *Corriere della Sera* 'verrassend', omdat het kerkelijk leergezag sommige denkbeelden van Teilhard de Chardin ooit heeft veroordeeld. [...] Hij kwam verscheidene malen in conflict met het kerkelijk leergezag. Vooral zijn beschrijving van het kwaad als 'evolutionair afvalproduct', wekte verontwaardiging. Het Heilig Officie, de voorganger van de Congregatie voor de Geloofsleer, waarschuwde de gelovigen in 1962 als volgt. "Zonder een oordeel te vellen over zaken welke de wetenschappen betreffen, is het voldoende duidelijk, dat op het gebied van filosofie en theologie deze werken wemelen van zulke dubbelzinnigheden, ja zelfs ernstige dwalingen, dat zij in botsing komen met de katholieke leer." Dit oordeel is nooit officieel herroepen.

- **Op zaterdag 5 september 2009 om 17.00 uur** vindt in de **Woudkapel te Bilthoven** onder het thema 'Zien en gezien worden' de eerste viering plaats van **RenaissanceMovement**. Deze viering volgt uit de inwijding en bevestiging van ds. Joan Elkerbout als Interfaith Minister te New York. Zij hoopt een nieuwe vorm van vieren en verdieping te creëren waarin velen zich kunnen (her)vinden, waarin elke religie en traditie zijn eigenheid en waarde blijft behouden en ons een rijkdom aan wijsheid kan geven. Als u erbij wilt zijn, gelieve u dat even te melden i.v.m. de capaciteit van de kerk. U vindt daartoe een contactformulier op www.renaissensemovement.nl.
- **Op woensdag 25 november** vindt vanaf 11 uur een vergadering plaats van de **Stichting Teilhard de Chardin**, Op de Wieken 5, **Heiloo**. Indien u belangstelling heeft voor een bestuursfunctie al dan niet na een inwerkperiode waarin u bepaalde taken op zich neemt, dan horen wij dat graag en ontvangt u tijdig van ons een uitnodiging met agenda.